

Иво Андрич

ВРЕМЕТО НА АНИКА

ИВО АНДРИЧ
ВРЕМЕТО НА АНИКА
Превод от сръбски
© Хари СТОЯНОВ

Варна, 1983 г.

Naslov originala
Ivo Andrić
ANIKINA VREMENA

Иво Андрич

ВРЕМЕТО НА АНИКА

⌚ **“Софтис”, Варна
2003 г.**

Иво Андрич
ВРЕМЕТО НА АНИКА

I

Отдавна са забравени времената, когато Аника воюваше с цялото християнство и с цялата светска и църковна власт, а най-вече с добрунския поп Мелентий. Но някога добре се помнеше и много се говореше за това; и в разговорите като единица мярка се вземаше “времето, когато Аника се беше развилняла”.

В градчето, където мъже и жени си приличат едни на други като овце, става така, че случайността донася по някое дете, както вятърът семе, което да се дръпне, да застърчи над реда и да предизвика нещастия и заблуди, докато и на него не му се подсекат краката и така да се възвърне старият ред.

Баща на Аника беше Маринко Кърноелац, хлебар. Като младеж беше известен с почти женската си хубост, но рано се състари и се занемари преждевременно. Беше около четирийсетгодишен, когато, наглеждайки сливовата си градина от другата страна на реката, хвана в нея селянин, пътник, как със сина си къса сливи. Уби го на място с един кол. Детето избяга. Още същата сутрин заптиетата заловиха Маринко. В Сараево го осъдиха на шест години затвор. Хора, които ходеха тогава в Сараево, разправяха, че го видели да трака с оковите си и да носи с останалите

затворници вар на Жута табия. Четири години изкара във Видинския затвор. Когато се върна, доведе и жена от белия свят, защото първата, от която нямаше деца, беше умряла, докато той лежа в затвора. Продължи си занаята и заживя спокойно, както и преди това нещастие.

Втората му жена, Анджа, беше много по-млада от него, слаба, прегърбена в кръста, с измъчен и смирен поглед, с нещо изискано, чуждо и уплашено в държанието. Хората нито я обичаха, нито я ценяха. На всекиго му се струваше, че е намерена в затвора и я наричаха Видинчанката. Маринко напразно се мъчеше да докаже, че не е истина и че тя е дъщеря на някакъв хлебар, при когото работил известно време след затвора.

Това беше Аникината майка. От нея Маринко имаше още едно дете, момче, по-голямо от Аника. То беше белолико, слабо и високо, с усмихнати, чудни очи, но малоумно. Казваше се Лале. Детството прекара край майка си, по-късно помагаше на баща си в занаята; не ходеше с останалите младежи, не пиеше, не пушеше, нито се заглеждаше по момичетата.

Кога се роди Аника и как израсна, никой почти не си спомняше.

Край мълчаливата и недружелюбна майка растеше слабо и високо момиченце, с големи очи, пълни с недоверие и гордост, с уста, която на дребното ѝ лице изглеждаше твърде голяма и винаги готова за плач. Растеше, но само нагоре. Майка ѝ я забраждаше по някакъв особен начин, от което ни най-малко не се виждаше косата ѝ: така детето изглеждаше още по-чудновато и слабо. Цяла наежена и кокалеста, малката вървеше винаги попрегърбена, като че ли се срамуваше сама от височината си, с горделиво стиснати устни и сведен поглед. И съвсем ясно е, че никой не обръщаше внимание на Кърноелчевото момиче, което беше

неугледно, рядко излизаше, и то само до дюкяна на баща си и обратно.

През дългата и влажна зима, която започна твърде рано, осъмна необикновено Богоявление, не само без лед, но и без сняг. Процесията шляпаше из калта. Хоругвите бляскаха и всички очи примижаваха от подранилото и болнаво слънце. Водата, от която вадеха кръста, беше съвсем без лед, зелена и буйна като през пролетта.

На влизане и излизане от църквата на всекиго направи впечатление Кърноелчевата щерка. Макар и още крехко, онова слабо дългнесто девойче се беше белнало, изправило се и наедряло през зимата; очите ѝ бяха станали по-големи, устата – по-малка. Беше облечена с полушубка от атлаз, с необичайна кройка. Хората се обръщаха след нея. Много от тях разпитваха коя е и чия е тази девойка, която идва сама на църква. Сякаш наистина идваше от друго място, от чужда страна.

А Аника премина през тълпата бавно, с нова крачка и с ново лице, без да гледа нито пред себе си, нито когото и да било от онези, които я гледаха, а право в портата, към която отиваше. На вратата срещна, по-скоро едва не се сблъска, с някакъв мъж. Това беше Михаило Николин, наричан Чужденеца. Малко се посмутиха и се спряха, повече той, отколкото тя, и прекрачиха прага, един до друг, почти в един и същи миг.

Неделята след Богоявление се срещнаха на същата порта, но вече не случайно. Михаило я очакваше и се приближи до нея. А народът, изненадан от бързото и необикновено Аникино преобразяване, се чудеше не по-малко, че Михаило, който не ходеше дори със своите връстнички, я чака и придружава. Градчето не преставаше да говори за Кърноелчевата щерка, която изведнъж се размоми и то така, че да се отличава и по лице, и по облекло

от останалите жени.

Но това първо излизане не смути само хората, а и самата Аника. С други очи започна да гледа на всичко около себе си. И сякаш за първи път забеляза тялото си, почна да го поддържа и да се оглежда.

Пролетта тази година настъпи бавно и капризно. Когато е хубаво времето, Аника излиза на двора, диша дълбоко, мижи с очи; ходенето я изморява, но щом влезе вътре, полазват я тръпки и стаята започва да ѝ се струва студена и мрачна, и пак излиза. А когато слънцето залезе зад дворския зид, потръпваща, тя бяга от сянката, която се удължава, и се качва колкото се може по-нависоко, само и само още веднъж да види слънцето. Когато настъпи студен ден с лапавица и мрачно небе, Аника остава в стаята, запалва печката и сядва до нея, загледана в огъня. Разкопчава се и слага ръка в пазвата си, малко по-надолу, там, където от изпъкналите момичешки ребра започват да се отделят и издигат гърдите. Тука кожата е изпъната и е най-гладка от цялото тяло. Така с часове притиска с длан това място и гледа огъня и тенджерите на печката като някакви очи, които все ѝ казват нещо и с които все разговаря. А когато я извикат за някаква работа и трябва да извади ръката си, за да излезе от стаята, сепва се отрезняла. После, когато се върне и отново седне до огъня, не може дълго да се намести; струва ѝ се: не може въобще да намери онова място, на което е държала ръката си; сякаш преди малко е изтървала нещо ценно надолу по течението.

Така живееше Кърноелчевата дъщеря, цяла обхваната от мисли за себе си, мълчалива, равнодушна към всички, и ставаше от ден на ден все по-наедрияла и по-хубава. Така минаваше бързо и тайнствено моминското време, лято, есен и пак зима. Всяка неделя и на празник, Аника отиваше на църква, придружавана от някаква бледа и изпита съседка.

Отначало Михаилo редoвнo я чакаше на портата и разменяше с нея по някoя думa. Но постепенно и останалите младежи запoчнаха да се примъкват. Хубавата и едра девойка, която сега вече съвсем се беше изтеглила от онова боязливо и слабичкo Кърноелчево дете, през следващата зима беше главен предмет на мъжките желаниa и на женските разговори.

Същата зима умря Маринкo. Синът му, Лале, поe и продължи занаята. Макар и млад и малоумен, той се оказа добър работник и задържа бащината си клиентела.

Анджа, която дoтoгaвa живееше като сянка, още повече се прегърби и отслабна. Дъщеря ѝ, с която никoга не се обичаха, нитo пък добре се разбираха, беше сега в онази възраст, когато момичетата са саможиви, затворени в себе си, не милеят много-много за родителите си и за останалите. Единственото нещо, което свързваше Видинчанката с този град, не съществуваше вече. Тя престана съвсем да говори. Не плачеше. Само гледаше с някакъв блуждаещ поглед всичко около себе си. Не ѝ трябваше някаква по-особена болест, за да угасне. Умря през лятото, същата година. Аника не беше смъкнала черното, което носеше заради баща си.

За да не бъде самò момичето, в къщата им се пресели леля Плема, доведена сестра на покойния Маринкo, престаряла, почти сляпа вдовица, с неспокойна и нещастна младост, но това беше толкова отдавна, че никой, та дори и тя самата, не можеше точно да се сети какви са били всичките ѝ нещастия и страдания. Сред тази леля и смахнатия брат живееше сега Аника. Смъртта на родителите ѝ, празнотата, която я заобиколи, черното, което носеше, всичко това само подчертаваше голямата ѝ хубост и нейния необикновен характер.

Беше с една глава по-висока от брат си. И все още

растеше и се развиваше. Променяше се непрекъснато. Погледът ѝ се освободи, тъмните ѝ очи добиха теменужен оттенък, кожата ѝ ставаше все по-бяла, движенията ѝ - по-забавени и естествени. Градчето говореше за сватба. За това ѝ говореха, разбира се, и младежите пред църквата. Тя ги гледаше безразлично, слушаше ги спокойно, най-често и най-дълго Михаило, но сама никога не отговаряше нещо определено. Говореше глухо и дрезгаво, като почти не отваряше правилните си, пълни, но още малко бледи устни. Нейните предимно едносрични думи не оставяха ни най-малък отзвук след себе си, а гаснеха и се заличаваха съвсем, след като ги изговореше. Така, на всекиго в спомена оставаше много по-живо образът ѝ, а не гласът ѝ, онова, което е казала.

Но колкото момичето ставаше по-своенравно и по-тайнствено, толкова повече градчето говореше за сватба, а във връзка с това, още от начало, се споменаваше редовно името на Михаило.

Михаило беше дошъл преди шест години в градчето като калфа на чорбаджи Никола Суботич, а преди това беше прекарал две години в склада на Суботич в Сараево. Този чорбаджи Никола търгуваше с добитък и кожи и както му вървеше в сделките, той можеше да бъде пръв сред първите, ако не бяха двете му страсти, които го опропастваха – скитането и зара. Не можеше никъде да се успокои. Още млад, остана вдовец и повече не се ожени. Човек много смел, с изключителна сила и ум, имаше голям късмет в търговията и в залагането. Голям късмет беше за него и това, че преди осем години, в Сараево, нае Михаило, отначало като работник, станал след това съдружник за една трета от печалбата. Защото, докато чорбаджи Никола непрекъснато пътуваше и играеше с онзи комарджийски късмет, от който на края нищо не остава в ръцете, Михаило му пазеше къщата и склада във Вишеград, сключваше малки, но сигурни сделки и честно делеше печалбата. Това му утвърди авторитета в градчето. Тъй като първоначално го приеха, както всеки чужденец – недружелюбно и недоверчиво. Той направи онова, с което единствено можеше да се задържи: натрупа състояние и си осигури положение.

Живееше сам в къщата на чорбаджията, където домакинството се водеше от една старица, останала тук още от времето, когато чорбаджи Никола беше женен. Грамотен и опитен, цял отдаден на търговията, Михаило беше поел върху себе си по-големия дял от работата и отговорността. Иначе, той сякаш се стараше по нищо да не се отличава от останалите вишеградчани. Вършеше всичко, което вършеха останалите младежи, излизаше, пиеше и пееше с тях. Сватосваха го много пъти, но той отказваше винаги с шега или с мълчание. Затова, голяма изненада беше, когато по-

миналата зима започна да се среща и разговаря с Аника, но още по-голяма беше, когато тази пролет изведнъж престана да я чака. Хората се питаха какво е могло да се случи между странната Кърноелчева дъщеря и Михаилло, за който иначе не се знаеше нищо, и стигаха само до предположения. (Впрочем, кръгът от младежи около Аника биваше все по-голям и по-неспокоен, така че за Михаилло престанаха и да говорят). И изобщо никой в това изостанало градче не можеше да разбере какво беше разделило Михаилло и Аника, защото никой не можеше и да си представи какво крие чорбаджи Николовият ортак зад външността си на спокоен и трудолюбив човек.

Михаиловото семейство беше от Санджак. Още дядо му беше напуснал Нова варош и се заселил в Призрен. От поколения бяха оръжейни майстори. В Призрен баща му беше натрупал добро състояние от този занаят, а един от чичовците му беше свещеник. Михаилло също искаха да го направят поп, защото беше по-грамотен и обичаше книгите. Това беше слабичко дете от четвъртото поколение оръжейни майстори, чиято фамилия, възползвала се от благоприятните условия да практикува един и същ занаят, беше го усвоила до тънкост. Но баща му умря преждевременно и Михаилло остана да върти занаята заедно с по-големия си брат.

След бащината им смърт двамата работеха и живееха заедно. Михаилловият брат беше двайсет и три годишен, но нито искаше да си търси невяста, нито даваше на брат си да го преженва. Михаилло много страдаше от желание за жена, но го беше срам да се кара с брат си за тази работа и да се раздели с него. Измъчван от това желание, той, веднъж на връщане от малкото имение в Любижда, се отби в хана на Кръстиница на главния кръстопът.

Беше още жегата и в хана нямаше никого, освен Кръстиница, рижава и пълна, около трийсетгодишна жена.

Докато разговаряха, тя се приближи твърде много до него, а Михаилу, целият разтреперан, посегна с ръка, която не срещна съпротива. В този момент отнякъде се появи Кръста, болнав и начумерен мъж, който беше, както изглеждаше, под властта на яката си и чевръста жена. Кръстиница прошепна на Михаилу да дойде на следващия ден след вечеря. Тази нощ той спа лошо от възбуда и от голяма радост. Когато на другия ден вечерта, задъхан и неспокоен, пристигна в хана, все още не вярваше напълно, че е възможно това и че ще се осъществи. А когато тя наистина го посрещна и го въведе в някаква изоставена стая, струваше му се, че тя сваля от него непоносим товар и че пред него се отваря целият божи голям и красив свят.

Още два пъти отиде при нея този месец тайно, нощем, и също така незабелязан се връщаше в градчето. Изпълнен беше от любовно щастие. Дори не си и помисляше за Кръста, който иначе беше сянка на човек, не обръщаше внимание и на онова, което Кръстиница му говореше за бъдещето, за своята съдба, за това, че сигурно и нея бог ще види и ще я освободи някога. А когато отиде четвъртия път, не завари Кръстиница до оградата. Почака малко, но тогава чу първо креслива караница, след това викове от онази отделена стая, в която се бяха срещали. Изтръпна, но тръгна. Когато отвори вратата, видя как Кръста и Кръстиница, хванати гуша за гуша се носят из одаята. Кръста държеше в дясната си ръка брадва, но жена му го беше хванала така, че напълно беше обездвижила ръката му. И той, и тя изричаха, задъхани от борбата, псувни и недовършени изречения за свадата, която завършваше така. В момента, когато Михаилу, смаян и в недоумение застана на прага, Кръстиница успя да събори мъжа си. Падна заедно с него, без да изпуска нито за миг онази ръка, с която държеше брадвата. Падна върху него, както пада

звяр, както се срива лавина или излива водопад, цялата устремена като камък, хвърлен отнякъде, и притискаше мъжа си с ръце, с гърди, с колена, с цялата си сила и тежест. Човекът удари с крака, напрягайки се да, скочи, а тя още по-силно се изопна върху него, така че го натискаше и с брадичката си. Без да отпусна и най-малкия си мускул и да отслаби натиска, тя вдигна само погледа си към Михаилло и извика глухо, сякаш пестеше и гласа си:

- Краката! Дръж му краката!

Седна ли му той тогава на краката и остави ли Кръстиница да измъкне ножа му от пояса? Беше ли направил това? Ето, осма година си задава този въпрос всеки ден и всяка нощ, като яденето и спането, дори и по-често, и всеки път, след като пробяга през огъня, който не се вижда от друг, той си отговаря първо, че не е, тъй като това е недопустимо, тъй като той не, не може да извърши това, но после всичко в него помръква и в тази тъмнина той си казва истината, че го е направил, че му е седнал на краката, че е почувствувал как тя измъква ножа от пояса му и че е чул как тя удря Кръста три, четири, пет пъти, наслуки, по женски, между ребрата, в слабините, в бедрата. Да, той беше направил това, което е невероятно, което е невъзможно да се направи. И това негово страшно и срамно дело стои пред него винаги непроменено и непоправимо.

После изтича навън и седна на коритото на чешмата в двора на хана, която глухо шуртеше в нощната тишина (на него му се струваше, че кънти) и подложи двете си ръце под студената струя.

Младежът се опомни, но все още трепереше. Мислеше трескаво за онова, което току-що беше видял и чул. Ето какво е в основата на този едномесечен унес и на това безкрайно щастие, което ромолеше в него и се разливаше без сянка съмнение и лошо предчувствие. И

странно, вместо да мисли за ужаса и нещастieto, което се случи тук, пред очите му и с негово съучастие, мисълта му като полудяла постоянно се връщаше към това едномесечно щастие с желанието да го разобличи, да се засрами от него като развиделяване, като отрезвяване, все по-често надделяваше осъзнаването, че всичко това между него и Кръстиница, всичко, от самото начало, е било толкова страшно, срамно и жестоко. Ни следа от онази негова любовна жажда, от онова щастие, което кипеше в него цял месец. И всъщност, той тук е незначителен и безкрайно дребен, само повод и средство. Защото това са някакви големи сметки, непознати за него, но които Кръста и Кръстиница отдавна са разнищвали, и сега, ето, окончателно приключили. Чувствуваше се предаден, опетнен, ограбен, раздробен завинаги, чувстваше, че около него се е затегнала примката, която всеки дърпа към себе си, мъжът и жената, в дълбоката и остаряла омраза, която е по-голяма и по-силна и от тях, и от него. Ето, това беше неговото щастие.

Сепна го гласът на Кръстиница, която, през полуоткрехнатата врата, го викаше глухо, почти шепнешком. Стана и отиде при нея. С лявата си ръка тя се държеше за вратата, а с дясната му подаваше ножа, изговаряйки с реален, сух и тих глас:

- Измих го.

Усети ясно какво ще стане само ако вземе ножа в ръка, затова бързо се извърна настрана и веднага след това нанесе с дясната ръка страхотен удар на жената, която изпусна вратата и с тъп звук падна в стаята. Това беше малко по-различен удар от онова нейно ръчкане в полумъртвото тяло. Тихо остави отворената врата на стаята, в която спокойно гореше слабият пламък на вощеницата и лежеше в безсъзнание Кръстиница до трупа на Кръста, покрит с рогозка.

Бързо излезе на пътя. Чешмата шуртеше е цялата си сила и пълното корито преливаше с плисък.

Михаило стигна незабелязан още преди съмване в градчето с намерение да се преоблече и да дочака утрото, че да иде и да се предаде в съда. Но когато влезе и мина през двора, видя своя дом, своята стая, познатите неща, всичко така, както си е било от край време, и преди тази нощ, и преди едномесечното любовно щастие, в него изведнъж започна да назрява все по-бързо и по-ясно чувството, че не трябва да се предава, че ако го арестуват, ще арестуват невинен човек, тъй като не е виновен за онова, за което щяха да го обвинят! Вината му е друга, по-тежка, но щеше да смята несправедливи заптиетата и съда и затова беше готов да бяга, да се защитава от тях, да бие и убива отново, ако се наложеше. Треската, от която се тресеше цялата му снага, и погледът му, помръкваше, рушеше всичко в него, но съзнанието, че трябва не само да не се предава, но и да не допусне да го арестуват, беше ясно и определено. Реши да бяга.

Този син на оръжеен майстор, нещастен младеж и непосветен поп, тази сутрин съдеше себе си и другите и в своето нещастие беше велик, а в своя съд – прав и непогрешим. Мамеше се само с времето. На Михаило му се стори, че времето, измервано с онова, което ставаше в самия него, върви много по-бавно, отколкото вървеше в действителност.

Преоблече се и приготвяше най-необходимото за бягството, когато влезе прислужничката им Йевра и започна да разправя какво чула из комшилъка. Цялата чаршия, която беше започнала да се отваря, разказвала, че нощес разбойници нападнали Кръстиничиния хан и убили Кръста, а нея ранили. Макар и ранена, Кръстиница сама разказала всичко това и подробно описала “гръцките харамии”, които

ги нападнали.

След като вече беше закъснял да излезе от градчето преди отварянето на чаршията, той реши, още докато слушаше разказа на Йевра, да си остане още известно време у дома и тук да изчака потвърждение на вестта, която приличаше на невероятно чудо, а ако види на портата заптиета или когото и да е от властите, да бяга през градината към върбалака.

По-късно предпазливо излезе из градчето, твърдо решен да убива иди да бъде убит, ако се усъмнят в него и само ако се приближи към него заптие.

С ръка на скрития нож, със стиснати зъби, за да овладее треперенето, Михаило минаваше по улиците, учуден, че всички тези хора не чуват как бясно биещото му сърце кънти в него. Външно спокоен, слушаше всичко, което се разказваше за нападението на Кръстиничиния хан и всичко, което хората говореха за нея по този повод. Намираще сила и сам да каже по някоя дума. С дни живееше без сън и без храна, като си броеше минутите.

След няколко дена беше ясно, че Кръстиница държи на казаното за непознатите разбойници и че никой не се съмнява в думите ѝ; тя беше вече на крака; носеше черно за Кръста и продължаваше да върти хана; само доведе в къщи сестра си, вдовица, с едно момче, че да не бъде сама. Едва тогава, когато опасността премина, Михаило почувствува, че губи сили и падна на постеля.

Дори и в най-силната треска не се издаде. Когато след три седмици се изправи на крака, видя, че Кръстиница все още пази тайната. Тогава със спокойствие, на което по-късно и сам се чудеше, започна да приготвя постепенно и без да бърза, всичко необходимо за заминаване, като внимаваше да не се набива в очите на хората и на своите. Брат му беше по природа алчен. И Михаило се възползва от

това. Остави му дюкяна, като взе част от своя дял в налични пари и така получи съгласието му да може да тръгне по света. Всичко беше подготвено така изкусно, че един ден напусна градчето, без да предизвика нито съмнения, нито учудване.

Но щом преваля първия хълм и изгуби от погледа си нивата си и обора в Любижда, смелостта го напусна и спокойствието го изостави. Почувствува се прокълнат и като гонен звяр. Пътуваше по странични пътища или направо, като правеше неравномерни преходи и криволичеше, само и само да заличи следите си от неизвестните и на него преследвачи. С изчезването на реалната опасност, започна да расте страхът му и да се забелязва игра на болезненото му въображение и потресената съвест. Заобиколи Нова варош, където имаше роднини. Едва някъде към Прибой за пръв път се приближи до един хан и си купи хляб и тютюн.

По характер умерен и държан строго от баща си и поголемия си брат, Михаило рядко пушеше по-рано; след този случай започна да пуши постоянно и страстно. Тогава, разбра какво богатство е това негаснещо огънче пред погледа и този синкав дим, който гъделичка очите и гърлото и дава възможност на човек да изтърве някоя сълза без плач, да поеме дълбоко въздух и да въздъхне, без това да се нарича въздишка. Оттогава години наред светеше пред очите му този огън или догаряше между пръстите му. Този дим, винаги същият, но и винаги различен, отклоняваше мисълта му от онова, от което се страхуваше, и в изключително щастливите му часове го довеждаше до пълен унес и забрава; хранеше го като хляб и го утешаваше като другар. Нощем сънуваше, че пуши, както другите сънуват онези, които обичат. А когато сънищата му се превръщаха в кошмар и довличаха трупа на Кръста или очите на Кръстината жена, той се събуждаше с вик и се хващаше за

тютюна като за някакво оръжие или както се хваща нечия ръка, когато не спиш сам.

И щом кремъкът заискреше в мрака и тютюнът хванеше огънче, ставаше му по-леко, поне малко по-леко, защото в тъмнината можеше да издуха с невидимия дим товара от неспокойното сърце.

Пътуваше, без да спира, все по-нататък и по-нататък, като заобиколи Вишеград, сторил му се прекалено близо. На Романия, в големия Ободашев хан, се запозна с чорбаджи Никола Суботич, който все пътуваше между Вишеград и Сараево, и се нае при него като джамбазин. Това беше първото му облекчение, откакто беше заминал. Наистина, непривикнал с тежкия живот и грубите обичаи, трябваше да понесе и изтърпи много, но всичко това изчезваше пред голямата, неподозирана благодат да потъне в работа като другите момци, сред стока по пазарите, където винаги все гъмжи от хора и сделки.

Така прекара две години в Сараево и на път. След това чорбаджи Никола го отдели от другите джамбази и, както видяхме, го направи ортак и го настани в своята къща във Вишеград. Отначало го потискаше този град на две реки, притиснат от планините, с присмехулни и недоверчиви хора; но постепенно започна да се съвзема и привиква, докато накрая не заобича и града, и хората като свои. С това тайното му страдание стана по-малко и по-поносимо.

Когато предната година видя Кърноелчевата дъщеря Аника, пред него блеснаха хоризонти, за които дотогава небеше и помислял че съществуват и на които сега не смееше да се надява. След толкова години сега за пръв път можеше да се случи да мине цяло денонощие, без да го пронже онова, черното и страшното, на което отдавна в него се беше превърнал споменът за убийството на Кръста, и желанието за собствена смърт. Изправяше го на крака вече самата

мисъл, че има нещо на този свят, което щеше да върне живота преди онова ранно утро в хана.

Но щом трябваше да отиде по-далече от надеждите и мислите и да премине към осъществяване на дело, пред Михаило изникваха пречки, непреодолими, известни и забележими само за него. В самото начало на младостта му, с отрязани крила и дълбоко потресен, той не можеше да открие верния път към тази девойка; отиваше при нея с искрена радост, но изведнъж се сепваше и се отдръпваше. Защото, влюбен и щастлив от Аника, той в същото време се ужасяваше от Кръстиница в себе си. Непреодолимият нагон го караше да издебва всяка усмивка и всяко движение на девойката, претегляше, след това, в усамотение, думите ѝ; и във всичко това търсеше прилика с Кръстиница, същевременно се страхуваше наистина да не я открие. Това тровеше цялата му радост и правеше вида му и неговото отношение към девойката странни.

Така измина цяла година, без истинска дружба и без окончателно скъсване. (А девойката през това време ставаше все по-хубава, все по-дивна, и привличаше все повече погледи). Обратът, неизбежен в такива случаи, дойде следващата пролет след съвсем незначителен повод.

Един ден при Михаило дойде старата Плема и му каза, че Аника го вика. Стана му неудобно да отива в къщата на девойката, но се съгласи.

Кърноелчевата къща беше по-разкошно обзаведена от останалите къщи в града. Това не беше толкова богатство, колкото нещо чуждоземно и в крещящи цветове, мебели и постелки. В тази къща Аника му се стори още по-недостижима и необичайна. Викаше го да го пита какво мисли да прави на Гергьовден. Между дрезгавия ѝ, тежък глас, бледото лице без усмивка и тези дреболии, за които го питаше, имаше голямо несъответствие, от което Михаило още повече се объркваше. След като се разбраха и след като ѝ обеща непременно да отиде на гергьовденския теферич “ако е жив”, Аника подхвърли:

- И аз ще ида, ако съм, жива и ако не се омъжа.
- Сигурно няма да можеш, за тези няколко дена.
- Всичко мога да направя.
- Няма, няма.
- Мислиш ли?

Тази последна дума, изречена особено, го накара да я погледне в лицето.

Очите, ѝ, иначе матови, сега, като осветени отвътре, едновременно ясни и непрозрачни, мигновено се напълниха с кръв и сълзи, а погледът им стана остър, открит и твърд. Михаило гледаше право в тези очи, втрещено и с недоверие, в очакване този поглед да се промени или да изчезне като измама и привидение. Но погледът все повече се изостряше

и откриваше, а оня блясък в него ставаше все по-жив и ярък. Човекът отблъскваше мисълта, която в този миг просветна в него и назряваше все по-определена, овладяваше се да не я извика на глас, само за да я отърси от себе си: това беше познат поглед, видян някога в хана и сънуван след това много пъти от него, нещастен и измъчван от най-страшни кошмари. В него гледаше Кръстиница с озверения си поглед, пълен със страшни и непознати кроежи, от които трябва да се бяга, дори и никога да не може да се избяга достатъчно далече. Михайло правеше в себе си отчаяни и светкавично бързи усилия да се събуди, да смаже тези очи, като рязко се дръпна с дрезгав вик, както беше правил много пъти в потните си постели из обори и в крайпътни механи. Но очите не се махаха, а искряха пред него непроменени и неподвижни. А докато се блъскаше така в себе си, между съня и действителността, струваше му се, че непрекъснато чува Аникиния глас:

- Мислиш ли?

Тази дума се повтаряше в него като стократно ехо, макар и изречена от нея само веднъж.

През цялото време те се гледаха, без да мигнат, както се гледат влюбените през първите дни или два звяра, които се сблъскват в горския мрак и виждат един на друг само зениците. Но и най-дългият влюбен поглед има край. Откъснал се от очите ѝ, Михайло загледа нейните ръце, силни и красиви, с най-нежна кожа и бледорозови нокти. Това окончателно го принуди да схване реалността на своя ужас и да се откаже от надеждата за пробуждане. И тутакси започна да отстъпва като звяр, подгонен в теснина.

Със страшно усилие намери усмивка, с която да заблуди противника и успя да се овладее дотолкова, доколкото да не побегне и да не тръшне вратата след себе си, а да се сбoguва и да излезе с нормална крачка, макар че

мъртвешки страх веше зад гърба му. Накрая вратата зад него се затвори; някак си прекоси двора и частта от улицата до кръстовището, която по това време на деня беше пуста. Тук шуртеше чешма, край която нямаше жива душа. Както се прави нещо ясно и предварително обмислено, Михаилo се доближи до каменното корито, седна на ръба, подложи и двете си ръце под струята вода, която все повече го отрезвяваше и успокояваше, връщаше го към действителността, която, сега вече нямаше съмнения, беше равностилна на ужаса от съня.

Михаило прекара няколко мъчителни дена в борба със собствените си мисли като със сенки и привидения. Цяла година го крепеше мисълта за Аника. Сега губеше тази мисъл и му се струваше, че губи самия живот.

Когато Плема го повика още веднъж при Аника, отговори й, че не може да дойде. Когато в навечерието на Гергьовден дойде пак да го пита за теферича, отговори й, че няма да отиде. На другия ден, по Гергьовден, Аника заръча още веднъж “да каже дали ще дойде или няма да дойде”. “Не мога”, отговори той и остана в очакване на събитието, както се очаква удар. (Като тежко болните, той мислеше само за себе си; дори и не помисляше, не можеше и да си представи какво става с Аника в този момент).

А събитията станаха скоро, по-тежки и по-лоши, отколкото можеше да се очаква.

Този Гергьовден остана в спомените на хората като ден, в който Аника извести за себе си на света. До илинденския панаир тя съвсем развя байрак. Отвори къщата си за мъжете; намери отнякъде две селски скитнички, Йеленка и Савета, да й бъдат като придворни. От този ден, та за година и половина, тя измисляше злини и нещастия тъй както другите мислят за дома, децата и хляба, веше байрак: не само из градчето, ами из целия вишеградски

кадилък, че и извън него. Много от това се позабрави, но много страдания останаха невидени и ненаказани и чак тогава се разбра на какво е способна една жена-разколница.

Лека-полека около Аникината къща се образуваше лагер. Само бог знае кой ли не идваше тези ноци: младежи, женени мъже, старци, момчета, странници чак от Чайниче и Фоча. Някои от тях, на които не им пречеше срам и разум, идваха и през деня, седяха на двора или в къщата, ако ги пуснеха, или просто се шляеха по улицата с ръце в джобовете, като от време на време хвърляха поглед към прозорците на Аника.

Тане Куюмджията, кльощав, с безцветни, вечно ококорени очи на изпитото лице, беше един от най-безнадеждните и най-ревностни посетители. Седи си така на някой сандък зад вратата, не говори нищо и, в очакване да види Аника, само гледа Йеленка и Савета. А те минават край него, сякаш той не съществува, излизат, посрещат гости и отиват с тях по стайте. Когато го изгонят от кухнята, той сяда къде да е на двора и плахо се усмихва на Йеленка, която го гони:

- Ии, лелче, нека да остана. Какво ти преча?

И може да чака така с часове, натъжен, сякаш и на него му тежи, че трябва да седи тука. По някое време се вдига и си отива, често без да се сбогува, а на другия ден идва пак.

В къщи го овиква жена му Косара, червендалеста и едра полуселянка, със сключени вежди.

- Пак ли си седял при уроспите, бе, бостанско плашило? Можеше и да си останеш при тях.

- Ех, можех да си остана – повтаря той тъжно, а се вижда, че мислено е там.

Това вбесява Косара, която вдига страшна врява, но Тане само маха с ръка и отвръща едва от време на време

като на сън.

Имаше и съвсем луди, какъвто беше Назиф, едро малоумно момче от бейския дом, тих, глухоням луд. Поне два пъти през деня идва под прозорците и с неразбираемо мучене вика Аника. Още в началото, Аника веднъж се пошегува с него. Той ѝ предлагаше под отворения прозорец две пълни шепи захар.

- Малко е това, Назифе, малко – викаше отгоре Аника със смях.

Идиотът разбра какво му говори, отиде в къщи, открадна от братята си пари, купи две оки захар и се върна. Започна да вика, докато Аника не се надвеси от прозореца. Ухилен до уши от щастие, предложи ѝ захарта. Аника се смееше гръмогласно. Със знаци му даваше да разбере, че това е все още малко и той си отиде с жално мучене.

Оттогава идваше всеки ден и мъкнеше в една кошница, в пояса, по джобовете колкото се може повече захар. На Аника ѝ омръзнаха шегите. Ядосваше я упорството на лудия и пращаше Савета и Йеленка да го гонят. Той се съпротивляваше и си отиваше със сърдито ръмжене, за да осъмне пак на другия ден под Аникините прозорци с още повече захар. Докато пак не го изгонеха. Иначе, по цял ден разнасяше захарта си из града като си мрънкаше нещо. Децата се лепваха за него, закачаха го и му крадяха захарта от кошницата, която той конвулсивно притискаше към себе си.

Имаше и такива, които не се решаваха да дойдат през деня, а чакаха да се спусне мрак: и идваха тогава редовно, макар че нямаха дори надежда да влязат в Аникината къща. Така някой само си седи по цяла нощ и пуши на камъка край чешмата. В тъмното не са го видели кога е дошъл, нито знаят кога си е отишъл. Само на сутринта осъмва цяла купчина трески от дялкане и угарки на мястото, където е

седял. Това е някой нещастен младеж, кой знае кой; и Аника не го знае, и той я познава само от виждане. Тъй като не винаги всички идваха само заради нея. Някои идваха, защото изобщо бяха готови на всякакви злини, някои, защото се бяха родили изгубени и отчаяни. Едва сега, около тази къща и на този кръстопът се събираше всичко, което е отритнато и което не е както бог заповядва. Този кръг от мъже около Аникината къща стремително се разширяваше и започна да включва, не само слаби и порочни, а и здрави и умни хора.

Най-накрая, малко бяха младежите в градчето, които да не са били при Аника или поне да не са опитали да проникнат в дома ѝ.

Отначало се промъкваша крадешком, през нощта, по заобиколни пътища, един по един. Говореше се за нея като за нещо срамно и страшно, но далечно и почти невероятно. Но колкото повече се говореше за него, одумваше и препредаваше, естествено, това зло ставаше по-приемливо и по-обичайно. Първо сочеха с пръст и изпращаха с шушукане онези, които ходеха при нея, а накрая хората започнаха да се присмиват на онези, които не отиваха. Тъй като по-рядко бяха тези, които веднага се вреждаха при Аника, а мнозинството трябваше да се задоволява с Йеленка и Савета, завистта, мъжката напереност и суетност започнаха да вършат своето. Онези, на които им беше отказано, идваха пак с надежда да измият двойния си срам: че отиват при нея и че тя не иска да ги приеме; а онези, които веднъж бяха приети, повече не можеха да се спрат, а като омагьосани, все се връщаха отново.

Само жените, единодушни и огорчени, бяха против нападта от Мейдан и се бореха упорито, безцеремонно, по женски, без много да му мислят. Но и това не винаги ставаше лесно и безопасно. Така пострада Ристичевият дом.

Старата Ристичевица, вдовица, богата, оправна и решителна като мъж, задоми всичките са дъщери и ожени единствения си син. Синът ѝ беше дребен, с румено лице, спокоен и хитър търговец, който дружеше само с по-възрастни от себе си, печелеше пари и се грижеше за дома си. Майка му го ожени рано за хубава, тиха и богата девойка от Фоча. Сега вече имаше второ дете.

Тази зима, на един помен, когато жените една през друга се оплакваха от Аника и от своите мъже и синове, старата Ристичевица, като изпи чаша за душата на покойния, изрече високо и предизвикателно:

- За бога, не позволявайте! Ето, и аз имам син, но докато съм жива, той няма да прекрачи прага на оная уроспия.

Като всичко казано за нея, Аника научи още на следващата сутрин за думите на Ристичевица, а на другия ден заръча да ѝ предадат:

- От днес до един месец, хаирлия да е, ще ми дойде синът ти с печалбата си от цяла седмица; ще видиш коя е Аника.

В дома влезе малко безпокойство и загриженост, но Ристичевица продължаваше да ругае сладострастницата на всички страни. Това беше по време на най-силния размах на Аника, когато всички, които се наричаха мъже сновяха из Мейдан или поне поглеждаха нататък. А на втората събота след онзи злощастен помен, младият Ристич, пиан и почти носен от компанията си, отиде при Аника с прихода от цялата седмица в дълбокия джоб на потурите. Лежеше пред вратата на Аника, риташе с крака, пръскаше пари и обезумял викаше едновременно и Аника, и майка си. Над него стояха Йеленка и Савета и който искаше, можеше да влезе и да го види. На разсъмване Аника нареди по Савета на двама турци, младежи, да го заведат у дома му.

Когато старата Ристичевица със снаха си видя, че синът ѝ не идва за вечеря, бързо обиколи целия град. Като видя, че наистина е отишъл при Аника, старата се върна в къщи, падна наред стаята, цялата в пяна и изобщо не идваше на себе си. А снаха ѝ, стройна, бледа, с черна коса и големи очи, отиде в другата стая пред кандилото, бързо се прекръсти няколко пъти и започна да къльне Аника.

- Да даде бог, жено, бясна да ходиш, на вериги да те водят, да даде бог вдън земя да се продъниш, сама на себе си да омръзнеш; смъртта си да желаш, а тя да не те иска! Амин, боже, велики и единствени. Амин. Амин.

И едва тук сълзите ѝ рупнаха с такава сила, че престана да вижда, изгуби равновесие и падна с цялата си снага на пода. С разперени ръце събори и загаси кандилото. По някое време през нощта се съвзе. Стана и бавно започна да прибира нещата, които беше съборила при падането. Почисти пода и килима от разлятото масло, наля и запали пак кандилото, прекръсти се пред него три пъти и се поклони без дума. Отиде да нагледа още веднъж детето, което спеше в люлката. А след като привърши всичко, седна под самото кандило и с ръце в скута зачака мъжа си.

В градчето се научава за всекиго всичко; няма тайна нито в душата, нито в тялото. И клетвата дойде до Аника още на сутринта. А същия този ден след обяд дойде една Аникина слугиня, едноока циганка, повика снахата като ѝ предаде кърпа, пълна със сребърни и медни монети. След това се отдръпна в дъното на двора и каза заръката. Виждаше се, че я наранява, изречена дори и от циганка.

- Това ти го изпраща Аника. Нека преброи, казва, Ристичевица със сина си и снахата; цялата печалба е тука, нито пара не липсва. Върна ти мъжа, та сега ти връща и парите. Колкото му е дала, толкова му е взела. Ей толкова не се плаши, казва, от твоите клетви. Нищо не може да ѝ

направи някаква си клетва.

И циганката побегна.

Освен жените, които еднакво мразеха Аника, най-големият ѝ противник беше чорбаджи Петар Филиповец. Синът му Андрия беше един от онези, които най-много навестяваха Аникината къща. Беше му първородно дете, непохватен и блед младеж, винаги със сънен вид и като че ли не от тоя свят; но непоправим и упорит в страстта си към Аника. Напоследък не се завръщаше, в къщи, защото една нощ баща му поиска да го убие и сигурно щеше да го направи, ако майка му не го скри и спаси. Сега младежът спеше в обора, а майка му скришом му пращаше храна. Молеше се по цял ден на бога и плачеше, и то все тайно, защото чорбаджи Петар беше заплашил, че след трийсет години съвместен живот ще я изгони и нея, ако само веднъж я чуе да въздъхне или я види да изтърве една сълза за отстъпника.

На дюкяна на чорбаджи Петар Филиповец се събираха всички, които истински мразеха и осъждаха Аника. Тук след всеки разговор и всяка цигара, думата се връщаше на девойката от Мейдан. Във връзка с Аника се преразказваха много пъти “Тиянините смутове”, за жената, която никой не помнеше, но я знаеха от приказките на по-старите.

Преди повече от седемдесет години се била прочула с красотата си някоя си Тияна, чобанска щерка. Стъпкала честта си и запалила градчето. Говори се, че по времето на големия панаир тя като чума или като някакво наводнение, затворила чаршията; такова надпреварване и блъсканица били около нея. Идвали сараевски куюмджии (златари, б. пр.) и скопски търговци на медни съдове, че оставяли при нея и стока, и печалба и си отивали голи като шишанета (вид пушки, б. пр.). Нищо не можело да ѝ се направи.

Докато един ден не изчезнала изведнъж, както се и била появила.

Между първите, които се помъкнали по Тияна, бил и някой си Коста, наричан Гърка, богат младеж без баща и майка. Казват, че искал да я вземе за жена, но Тияна не щяла и да чуе, а все повече събирала около себе си нехранимайковци, турци и всякакви вери. Младежът се оттеглил и изчезнал от градчето. Узнало се, че бил отишъл в манастира Баня, че се покалугерил и че там се поболял. И всички го забравили. Но точно след една година, когато Тияна се била развихрила до край и вече била омръзнала и на бога, и на хората, се появил ненадейно оня Коста. Бил обрасъл с брада и коса, измършавял и подивял, с полукалугерско, полуселяшко облекло. Няма нито торба, нито тояжка в ръка, нищо, освен два пищова в пояса. Втурнал, се право към Тиянината къща. Разбил вратата на стаята, стрелял по Тияна, но само леко я ранил и тя му се измъкнала и побегнала из махалата.

Като тичала нагоре по Мейдан, си изгубила чехлите и дукатите от гerdана и косата. Бягала към една горичка под Стари град. Когато вече била под самата дига, паднала изнемощяла. Тук я застигнал калугерът и я убил на място.

Лежала цял ден така, превита на две, с разпилени коси, с голяма черна рана на елека от небесносиня свила. Зинали, с камшици в ръце, я гледали чобанчетата от високата дига. Едва на смрачаване изпратили от града двама цигани, които я заровили на същото място. Убиецът изчезнал в гората. Никой не го и търсел. Но го намерили на третия ден, самоубил се на Тияниния гроб. Тук го погребали и него. И това място и до ден днешен се нарича Тиянин гроб.

Докато такива и подобни неща ставаха по къщите и се разправяха по дюкяните (преди всичко това са най-вече

дюкянски разговори, както и семейни нещастия, които са приличат), на Мейдан продължаваше играта на злодеяния и женски прищевки. Някъде по това време започна двубоят на Аника с добрунския поп заради сина му Якша, наричан Дякона.

II

Аника се беше вече прочула надалече, а Якша Порубович, синът на добрунския поп, дори и не помисляше да върви в града и да я види. Обичаше повече ракията, отколкото жените, а от ракията повече обичаше свободата и скитането.

Макар и двайсетгодишен, беше най-високият и най-силен младеж и в двата кадилъка. Беше ходил чак и в Чайниче да се пребори с някой си Неджа, наричан Курякович (куряк – вълк, б. пр.); и го надви.

С бяла кожа, рижав и зеленоок, със смел поглед, Якша беше пълна противоположност на баща си. Слаб, висок, побелял още от младини, с посивяло лице и черна бенка между веждите, попът беше от онези хора, които тежат и на себе си, и на другите, и които от рождението до смъртта си сякаш носят някаква тежка мисъл в себе си. Якша се беше метнал на дядо си по майка, някой си Милисав от Търнавци, богат човек, веселяк и добряк.

Попът обичаше безкрайно единствения си син и страдаше много, че е такъв празноглав и буен. Още от лани Якша е дякон. Сега баща му се бори с него и му дава зор да се ожени, за да може да го запопи. Но Якша нехае за свещеническия сан, а за женитба не ще и да чуе. Попадията, добра, пестелива до свидливост, черна и съсухрена старица, ту защитава сина си, ту помага на баща му. И плаче заради

двамата. Тая зима Якша се беше малко поукротил. Стоеше си повече у дома, оставяше да се говори за женитба, въпреки че самият нищо не казваше. След Гергьовден се очакваше да дойде владика Йосиф от Сараево. Попът се надяваше, че дотогава ще успее да ожени сина си и че владиката ще може да го ръкоположи. Но в края на зимата се случи така, че Якша отиде по някаква работа във Вишеград.

Беше по време на мръстенето на рибата. Така към края на февруари и първата половина на март приижда риба в много голямо количество надолу по Ързав. Обикновено тези стада прииждат на три пъти през няколко дена. Така един рибен пасаж заприижда нощем, обикновено преди разсъмване и минава до обед. И тогава всички ловят, и рибарите, и онези, които ловят само веднъж годишно, от мръстене до мръстене. Всичко живо, ако има мрежа, слиза на Ързав и хвърля. Децата газят по плиткото и с тенджери или с голи ръце хващат рибата, която като заслепена и зашеметена хвърля хайвер и мляко. Тези три дена са като някакви празници, които редовно и естествено се повтарят всяка година преди идването на пролетта. Тогава всяка къща мирише на пържено и толкова риба се изяжда, че на хората им накъртя и цената ѝ съвсем спада. Уловът от последния пасаж се изкупува от селяните в околността, които с магарета откарват рибата по селата, където я накачват за сушене.

От добрунския път Якша виждаше пред себе си Ързав и пръснатите като мравки покрай него и из него рибари и деца. Слънцето грееше силно, от земята се вдигаше пара и рибата лъщеше.

Якша бързо си свърши работата, за която беше дошъл и искаше още по видело да се върне в Добрун, но го накараха да се отбие в един дюкян, където няколко синове

на търговци пиеха греяна ракия с риба за мезе. Майтапеха се с Газия, най-известния рибар и пияница, като всички рибари от занаята. Газия стоеше, без да оставя мократа си мрежа, от която висеше тежест и се изцеждаше вода на пода до босите му крака. Беше продал целия си улов и сега, мокър до кръста, потреперващ, изпи половинка на един дъх. Питат го какъв е хайверът тази година и колко е уловил и продал, а той като всички рибари суеверно крие и избягва точния отговор.

- Чувам, че трупаш жълтици и че готвиш дар за Аника – подкача го един от младежите.

- Аз на Аника?! Не мога да се вредя от вас, чорбаджи – защитава се той, като си свива цигара и тъпче на място.

Истината е, че и той е един от многото, които неуспешно се опитваха да се доберат до Аника, но те го подкачат само за да заговорят за нея.

Газия плаща и излиза от дюкяна като се отръсква и трепери:

- Това е ваша, ваша работа, чорбаджи. Не е стока за мене тя; аз живея от водата.

А те продължават да разправят за Аника.

Още тази нощ Якша видя Аника. Повече не се и връщаше у дома в Добрун. По цели нощи прекарваше при Аника; а тя, изглежда, приемаше само него. Градецът говореше сега само за попския син. Жените извърщаха глава от него, а мъжете го съветваха или одумваха и му завиждаха.

Попът, напразно изпращаше хора, заръчваше, заплашваше и проклинаше. Като видя, че нищо не помага, реши да отиде сам да го отведе. Дори и това не помогна. Тогава се обърна към вишеградския каймакамин (градоначалник – б. пр.).

Син на богатия и влиятелен Джевад паша Плевляк,

вишеградският каймакамин Алибег можеше отдавна да бъде на по-добро място и с по-високо положение, но от майка си, която беше от Соколовичите, беше наследил голямо господарско равнодушие към всички неща, особено към сметкаджийството и трупането на пари. Преди двайсет и пет години, когато в градчето неочаквано и краткотрайно беше настъпило благоденствие и изобилие, Алибег, още младеж на двайсет и една години, беше поставен за началник на полицията. Търговията по това време беше започнала да се развива на вишеградския мост и градът беше пълен със стока, пари и пътници; затова в него трябваше да има значителен брой заптиета с отракан и неподкупен командир. Но с годините търговията западна и напусна вишеградския път. Чужденци идваха по-рядко. Броят на заптиетата беше намален. Единствено Алибег не искаше да напусне Вишеград, в който остана като каймакамин. Два пъти беше ходил с баща си на война във Влашко и в Сърбия, но всеки път се връщаше на своята служба, във Вишеград.

Имаше две къщи, най-хубавите във Вишеград, на самия бряг на Дрина, свързани с голям парк. Беше се женил няколко пъти, но жените, му все умираха. Известен беше със слабостта си към жените. С напредване на годините все повече пиеше, но винаги с мяра и вкус. Беше строен, въпреки нередовния живот и годините. Острите и неспокойни черти на лицето му се бяха променили от времето в смирено, като че ли усмихнато изражение. Между съвсем белите му мустаци и доста прошарената му брада, имаше открити и ясно очертани, младежки румени устни. Говореше без движения, с топлина в гласа и искреност в очите. Страстно обичаше топлите извори. Търсеше ги и обикаляше навсякъде, където беше чул, че има такива; и където откриеше извор с топла вода, погрижваше се за него и изграждаше чешма или баня със свои средства.

В градчето, което беше западнало и по население, и по търговия, каймакаминът още отдавна нямаше никакви служебни дела или неприятности. С всички белези на човек от господарско потекло, мълчалив и усмихнат, старееше бавно и живееше за радост на себе си и на другите. Наобикаляше имението си в Плевля или излизаше на теферици с приятели, руджански и гласинашки бейове.

Добрунският поп, прав като върлина, с дълбок и тържествен глас, с неподвижен поглед, сиво лице и, неизвестно защо, със сиво расо, сякаш излязъл от воденица, беше от край време неприятен на каймакамина. И сега го прие хладно, но го изслуша и обеща да разследва случая. И той бил чул за дъщерята на покойния Кърноелац, и преди някои се оплаквали, че много се била разпуснала. Щял да изпрати заптиета и да нареди да проведат Якша за Добрун, а девойката да вкарат в пътя.

Умиращ от срам, попът прекара два дена у вишеградския енорийски свещеник поп Йосо, боязлив и полусляп човек, и като видя, че синът му не идва и че каймакаминът нищо не му известява, яхна кроткия си жребец и, със сърце, пълно с горчивина, се върна обратно в Добрун.

Щом излезе попът, каймакаминът извика старшия на вишеградските заптиета Салко Хедо и му нареди да отиде у онази влахиня (друговерка, неверница – б. пр.) и да я заплаши с тояга, ако не мирне, а Якша да изгони веднага в Добрун.

Хедо изпълни това, което му беше наредено. Яхна коня си, както при значителни и тържествени случаи, позаобиколи издалече Аникиния двор и строго извика на Йеленка, която вършеше някаква работа навън, че няма да търпи повече никакво безредие около тяхната къща и че онзи попски хаирсъзин (нехранимайко - б. пр.) от Добрун

трябва веднага да си върви в къщи, а ако не направи това, той ще поразговаря с него другояче. Йеленка изтича и каза всичко на Аника, която тозчас се показва на външната врата, но Хедо, предвидливо, вече се беше отдалечил в тръс на високия си кон.

Неточен и муден като хорския съд и земната правда, Хедо вече трийсет години изпълняваше така служебните си задължения. Лицето му беше изобразено от някакви дълбоки и чудновати бръчки, които отиваха в неочаквани посоки, както при никой друг и покриваха и челото, и носа, и брадата му, поглъщаха редките му мустаци и се спускаха като струйки по загорелия му врат. От този лабиринт от бръчки гледаха големи кръгли очи без мигли с поглед на остарял кон. Така го беше разкрасил трийсетгодишния му живот на заптие в градчето.

Каймакаминът беше човек, който не обича неприятните неща, дори и в съседния кадилък (околия – б. пр.) и на когото Хедо никога не смееше да съобщи за нещо, преди да бъде то благополучно разрешено. Заптиетата му се сменяха и бяха или подкупни, или прекалено усърдни. Така че през последните двайсет и пет години всичко беше на Хедовата глава: от полските поразии, пиянствата и съседските кавги, та до най-страшните убийства и най-големите кражби. Отначало, като младо заптие, от време на време се проявяваше. Така и стана старши. Но скоро разбра, че свадите, убийствата и нещастията стават като някакво естествено и неизбежно зло, а неговите, Хедовите, ръце и очи са слаби да заловят всички, да разплетат всичко и да накажат всекиго заслужено. Вместо да го обладае чувство за власт и сила след толкова години служба, него обратно, беше го обзел някакъв суеверен страх от престъпленията и някакво почти уважение към човека, решил се да извърши злодеяние. Появяваше се машинално винаги на всяко място,

където го задължаваше службата, но не да се сблъска с престъпника, а да го прогони с появата си от този кадилък в друг. В продължение на години, от постоянния допир с човешкото зло и човешката мъка, той беше насъбрал особения си опит, от който несъзнателно се ръководеше в своите постъпки. Този опит се състоеше в две почти противоположни представи, и двете еднакво верни. Едната, че злото, нещастията и размириците между хората са постоянни и неизбежни; и че в това отношение не може нищо да се промени. Втората, че всяко нещо се оправя, защото всичко на света е нетрайно: съседите ще се помирят, убиецът или сам ще се предаде, или ще избяга в друг кадилък, където има други заптиета и старшии; откраднатата вещ ще се намери рано или късно, защото хората не са само крадливи, но и бърбиви и доносчици; пияните ще изтрезнеят и затова с тях не трябва да си имаш работа, докато са пияни и не знаят какво правят.

Тези две представи ръководеха всяко служебно начинание на Хедо. А когато в някой спор или престъпление беше замесена жена, тази негова пасивност се превръщаше в пълна вцепененост. Тогава приличаше на човек, на чийто врат е кацнала оса, а той ни мърда, ни шава, оставя я да се разхожда и прави това, което е най-умно: чака да отлети сама. Щом се натъкнеше на жена, той се спираше с чувство за някаква вина и не продължаваше, ако не беше много необходимо. И, естествено, не вършеше това съзнателно. Така го беше научил опитът и го водеше инстинктът: да се бъркаш в спор, в който е замесена жена, значи да пъхнеш пръст между вратата и касата.

Когато привечер на същия ден дойде Якша, Аника не искаше и да го погледне. Всичките му молби и увещания не можаха да помогнат. Беше решила да не го приема и не желаше повече да говори за това. На всяка негова

разпалена дума отговаряше презрително:

- Що не идеш в Добрун? Баща ти те вика.

- Нямам баща. Ти знаеш добре.

- Какво знам? – пита го тя спокойно.

- Ти знаеш добре какво съм ти говорил всяка нощ, а и аз помня какво си ми говорила ти.

Той ѝ припомняше нежностите и неясните думи от миналите нощи, разбираеми само за нея и него. Тя упорито мълчеше. Със слаб, сякаш чужд глас, той изричаше на пресекулки:

- Аз казвам: “Аника, съмва”, а ти с ръка ми закриваш очите...

И така изреждаше подробности от миналите нощи. Беше и смешно, и жално да видиш този огромен човек как седи и нарежда като жена. Но тези думи явно го упойваха, както и самата любов, и той не знаеше нито какво прави, нито какво говори. Аника го слушаше спокойно, мълчаливо, без състрадание, но и без подигравателност. При раздяла, на всичките му настоятелни въпроси кога ще може да я види пак, тя му отговори с усмивка:

- Е, може би в Добрун по Богородица.

Оттогава Якша се настани в Зариевата механа. Толкова срам още му е останал, че не се върти около Аникината порта и не седи с Йеленка и Савета. Черпеше и пиеше по цял ден, седнал неподвижно на едно място, с огромен пестник върху масата, с красива глава, отметната назад и облегната на стената и с лице, обърнато към опушения таван, сякаш чете нещо по него. Никой не смееше да му спомене Аника, макар че всички знаеха заради какво се беше пропил.

Седи така с часове, гледа в тавана и си спомня не толкова за думите ѝ, колкото за нейното мълчание. Той е изпълнен от това нейно мълчание, усеща го и в стомаха си.

Дори не трябва да затвори очи, а вече я вижда как седи на миндерлъка, забрадена до очите с бяла, здраво стегната кърпа, така че ни най-малко не се вижда косата ѝ. Ръцете ѝ са в скута; силно притиснала длан о длан, сякаш гадае нещо. Лицето ѝ е широко и бяло, скулите ѝ са изпъкнали, а в очите ѝ, които са станали матови, пробягва някаква усмивка, спуска се по скулите и ги облива със светлина.

От това мълчание на Якша му секва дъхът и му се замъглява погледът. Да можеше още само веднъж да седне до нея! Струва му се, че нищо няма да може да го спре да хване с две ръце тази глава, неудържимо да я извърне и притисне на дюшек, на под, на трева. Но тогава се сети за студената ѝ непреклонност, която го беше измъчила много, не за това, че нямаше да може да я прекърши, а защото нямаше да спечели от това. И се сепва, сякаш се е блъснал в стена, а големият му пестник безсилно потръпва върху масата.

Докато Якша пиеше в Зариевата механа, и докато Салко Хедо се правеше, че не знае нищо за това, около Аникината къща ставаха все нови свади и побои. Тъй като не искаше да приема повече никого, пияни мъже напиреха на портата, а други, малко по-трезви, с желание по някакъв начин да се подмажат на Аника, ги отблъскваха от вратата.

Тъй като добре познаваше Хедо, каймакаминът накрая се реши сам да отиде до Аникината къща и да види какво става с тази жена. И отиде един следобед, придружен от заптие. Заптието се върна само. Каймакаминът остана до привечер. И на следващия ден отиде пак.

Другояче не можеше и да бъде. Каймакаминът, който в живота си беше видял много жени, и без голям избор, почувствува веднага, че това е нещо друго. Откакто съществува градчето и откакто хората се раждат и женят, не е имало такова тяло с такава походка и поглед. То не беше се

родило и израсло, свързано с всичко онова, което го обкръжава. То беше създадено да доставя удоволствия.

Сякаш открил нещо познато и отдавна изгубено, каймакаминът изгуби ума и дума пред тази хубост.

Матовата белота на кожата напълно скриваше здравите ѝ кръвоносни съдове и само след рязка граница, неочаквано, без ни най-малък преход, се нарушаваше от тъмната руменина на устните или постепенно се преливаше в едва забележима розовина около ноктите и край ушите. Цялото това едро, хармонично тяло, с достойнство в спокойствието си, бавно в движенията си, сякаш мислещо само за себе си, без желание и потребност да се сравнява с другите, като богата империя: достатъчно само за себе си, то няма какво да крие и не е нужно да показва кой знае какво, живее в мълчание и презира чуждата необходимост за общуване.

Всичко това беше пред каймакамина и той го видя с очите на зрял човек, на когото му се струва, че знае истинската стойност на живота и който в същото време чувства и вижда, че този живот му се изплъзва и му приближава края. Какво можеше да спре турчина, ако не самата Аника? Тя не го спря.

На следващия ден след второто посещение на каймакамина, Аника извика Тане Куюмджията.

- Можеш ли да пишеш?

- Мога – отговаря Тане и като че ли да докаже, разперва пръстите на дясната ръка, а очите му овлажняват от радост.

Тане донесе от дюкяна мастилница, перо и хартия. Сега седи на миндерлъка, Аника до него.

- Можеш ли да напишеш всичко, дето ти се казва?

- Ами, мисля, че ще мога.

Оня бяс, който се е вселил във всяка жена без работа,

реди на Аника, а тя чрез Тане – на перото. Тане почва да пише, целият изкривен на една страна, ниже полека буквите, а постоянното надигане на набръчканата му буза показва как с език следи движението на писалката. Аника реди:

“Ти си добрунски поп, а аз вишеградска блудница. Енориите ни са поделени и по-добре да не се бъркаш там, дето не ти е работа”.

Тане, който до сега се колебаеше само на някои думи, спря да пише и погледна Аника с някакъв смешно загрижен поглед, сякаш искаше тя да му каже, че това е шега и че всъщност няма да изпрати писмото в Добрун. Аника го подкани строго, без да гледа към него:

- Пиши!

И той продължи да пише с онова същото смешно и загрижено изражение на лицето.

“Не съм се била родила, когато си прескачал плета на Неделковица, а Неделко мислел, че е язовец в кукуруза и насмалко не те убил. И до ден днешен по вдовишките къщи ти кърпят расото. Та аз никога не съм попитала за здравето ти и за твоите дири. А ти отде се намери такъв, че да ми изпратиш каймакамина и заптиетата. По добре щеше да бъде, ако беше разбутал някоя змия под камък. Е, знай, попе, че каймакаминът ми идва още два пъти и че му разпасах сабята като на дете, и че както си е стар, така ми държи леген и пешкир, ако ти е драго да чуеш. А като си се загрижил за своя хубавец, ето ти го в Зариевата механа, наистина, обръснат като младоженец, и мъртво пиян, ама това не е нищо, води си го спокойно в къщи, ще изтрезнее и брада ще му порасте, че по моему и владика може да стане”.

Тука свърши. Отдъхна си Тане, който едва смогваше, въпреки, че изпускате букви и цели срички.

Още на другия ден в градчето се знаеше какво писмо е писала Аника на попа в Добрун. Но откакто и

каймакаминът започна да ходи при нея, във Вишеград вече не се чудят на нищо. Говореше се, че попът, като видял какво става в градчето, отслужил клетвено бдение в добрунската църква с обърнати наопаки одежди и със свещи, запалени отдолу.

В градчето вече не се вярваше, че някой човек може да помогне; трябваше да се чака божията ръка. И освен това Аника успя още веднъж да развълнува и изуми градчето.

На Успение Богородично се прави голям църковен събор в добрунската църква, на който идват и граждани, но особено много са селяните, насъбрали се и от най-отдалечените села.

Следобед срещу Успение, Аника се вдигна за Добрун. Тя и Йеленка яздеха кротки, охранени коне; следваше ги някакво момче. Заобиколиха по странични улички, но все пак из чаршията се разнесе вестта, че Аника отива в Добрун. Всички от чаршията си засменяха местата и кривяха вратове, за да я видят поне отдалече, когато тръгне по стръмния път под Стражище. Калфите и чираците си намираха някаква работа по таваните. Качваха се и гледаха през амбразуриите как Аника преваля билото.

Почти по петите на Аника тръгна и Тане Куюмджията, на куц кон, нает набързо от някакъв циганин. По-блед от друг път, с издължено лице, той без притеснение и срам премина през самата чаршия. Не обръщаше внимание на смеха и подигравателните поздрави; може би не ги и чуваше. Но когато се скри зад хребета, в чаршията настъпи някаква тревожна и неприятна тишина. Всички са се оттеглили в дюкяните и нещо разтребват и пресмятат. И мнозина, които малко преди това се бяха смели на Тане, започват неволно да си мислят, че и те самите могат да тръгнат незабелязано или под някакъв удобен предлог след Аника. Едни отиваха по селата да купуват кожи, други в Добрун, трети в Прибой на пазар. А когато се спусна нощта, младежите тихомълком се заизмъкваха и тръгваха направо, след по-възрастните. Много от тях бяха още момчета и не се надяваха на нещо, но им беше приятно да пропилят нощта си заради нея и да се изпонатъртят по камънаците край Ързав.

Към Челикова Чуприя Тане настигна двете жени.

Йеленка го заовиква. Тане само се усмихва и попоглежда в гръб Аника, сякаш чака тя да му каже нещо.

- Че какво ти правя?

Йеленка, побесняла, спира коня.

- Правиш ми. Ето до тука ми стигна. Не стига, че те гледаме във Вишеград, ами си тръгнал подире ни. Връщай се в къщи и люлей на жена си децата!

Докато се разправяха, гледаха към Аника, но тя си язди и не извърта глава, нито показва с нещо, че ги слуша. Йеленка ядосано пришпори коня и настигна Аника. А Тане, с наведена глава и отпуснати юзди, язди по петите им.

Така яздиха стотина крачки, когато Аника рязко спря й се обърна. Изведнъж Тане се оказа очи в очи с нея. Конете им се разминаха. Лицето й, зачервено от горещината, беше покрито е тънък бял воал, чиито краища падаха на раменете й. Усмиваше му се добродушно, по детски. Лицето на Тане се разтегна в усмивка. Показаха му се редките зъби и бледите венци, овлажняха тъжните му сиви очи.

- Тане, купих от дюкяна на Меджуселац лимони, пък ги забравих на стълбите. Жив да си, върни се за тях във Вишеград. Ще ни настигнеш до Добрун.

Засмян от щастие, Тане едва схвана какво иска от него.

- Лимони ... при Меджуселац. Отивам, тръгнах.

Веднага се обърна и разочарован се отправи към Вишеград като напразно пришпорваше циганската кранта, безчувствена към ударите. Обръщаше се от време на време и гледаше как се отдалечава дългият бял воал на Аника.

Разбрала Аникината хитрост, Йеленка едва сдържаше смеха си. Щом Тане се обърна, тя прихна да се киска. Аника само се усмиваше и яздеше, без да казва нещо. Момчето беше избързало и ги чакаше под една сянка.

В Добрун панаирът беше в разгара си. Говореше се,

че тук някъде е Аника, но никой не я беше видял нито по време на службата, нито следобеда около църквата, въпреки че всички приказваха за нея и я очакваха. Сред разгорещената и пееща тълпа се мотаеше Тане Куюмджията и се озърташе тъжно. Пияните селяни го блъскаха и настъпваха, но той непрекъснато се луташе и търсеше, понесъл цял пакет лимони, които предния ден беше купил сам, след като разбра, че Аника нищо не е забравила в дюкяна. Едва привечер се появи Аника с Йеленка. Седнаха в някаква голяма барака на едно високо място на сред църковния двор.

Щом дочу за идването на Аника, попът, извън себе си, искаше да отиде сам и да я изгони от двора. Спряха го старейшините и по-възрастните хора. Двама от тях отидоха да кажат на блудниците да изчезват веднага от събора.

Междувременно около Аника се беше събрала вече цяла тълпа мъже. Попските хора бяха посрещнати първо със смях, а после с псувни. Аника се правеше, че ни ги вижда и чува. Старейшините искаха да се приближат и да ги изхвърлят със сила, но веднага между тях и жените се образува стена от млади селяци и граждани, повечето от които пияни. Старейшините бяха изтласкани до попската къща и едва се спасиха през портата.

Смрачаваше се, когато надолу по стълбите заслизаха останалите първенци и самият поп. Но навалицата беше толкова голяма, че направо беше задръстила вратата.

Народът, който при най-големи размирици най-малко знае какво иска, се юрна от бараката, в която се намираха жените, към вратите на енорийския дом. По-точно, юрнаха се няколко пияни младежи, а останалата тълпа само се блъскаше. Най-много крещяха и заплашваха лицаните, които на всеки църковен празник намираха някоя висша цел в лицето на най-видните, викаха с удвоена сила:

- Не натам!

- Няма да се дадем!

Братята Лимич, най-известни сред лиещаните, плувнали в пот, разпасани, скърцат със зъби, размахват ножове и без каквато и да било нужда се убеждават един друг:

- Братле, аз след тебе...

Съвсем тъмно е. Току-що от Вишеград е пристигнал Якша, който цял ден се беше борил със себе си и едва привечер, когато вече не можеше да издържи, полетя към Добрун. Всички се събират около осветените бараки и около огньовете, които горят на равното. Само най-пияните изчезват настрани, повръщат, стенат и си говорят нещо сами, до стобора, на тъмно. Пред вратите на енорийския дом е постоянна блъсканица и глъчка, от която нищо не може да се разбере. На самия праг стои попът, черен и блед, осветен от факла, която някой държи зад него, в преддверието. Напряга се да говори, дърпа се, но старейшините го държат здраво, а шумът е толкова силен, че сам не се чува. На лицето му няма нито следа от страх или смущение, а само някакъв гняв, приличащ на учудване. Напразно дълго се мъчеше да вземе думата или да се приближи до някой от пияните кресльовци. И, както се напъва и дърпа, попът изведнъж спира на самия праг, погледът му се втренчва в средната барака, която беше най-добре осветена. В червения отблясък видя изправената и горда снага на Аника, от едната ѝ страна Йеленка, а от другата – Якша, току-що влязъл, наведен към Аника, с разперени ръце, с някакво движение, пълно с нежност и преданост, срамно и недопустимо за родителските очи. Тъй като зад гърба си нямаше много светлина, попът разблъска всички и по полуосветеното стълбище изтича в стаята. Попадията, която разтреперана плачеше и си блъскаше главата от безсилен срам и двойна

любов и мъка, изтича от чардака след него, както и жените, придържали я досега. След тях се втурнаха и някои роднини и старейшини, докато останалите спираха тълпата да не нахълта по стълбището. В стаята завариха попа да смъква в тъмното от стената една дълга пушка. Настигнаха го до прозореца, от който се виждаше ярко осветената барака и люшналия се народ, и Якша, който стоеше все така приведен, и Аника, която като неподвижен портрет стои в средата. Селяните хванаха попа около кръста, а попадията се увеси на пушката. Той мълчаливо, но силно се дърпаше. Докато се бореха, повлечени от него, селяните го успокояваха задъхано:

- Отче попе! Отче! Молим те!

Попадията пицеше приглушено и тихо, но ужасяващо:

- Не, заклинам те в общия ни ляб и любов! Нее!

Така, с борба, го отмъкнаха малко по-далече, в полумрака, от където не се виждаше навън. Тук окончателно се отпусна насочената му пушка, но с нея се отпусна и попадията. Едни се засуetyаха около припадналата жена, а други заведоха попа в стаята, която гледа в обратна посока.

Навън полека-лека затихваше врявата и намаляваше суматоката. Тъй като пияните бързо забравят или намират нови поводи за спречквания, сега се саморазправяха или се обясняваха на роднините си, които ги товареха на конете като вещи или ги отвеждаха надолу по пътя, хванали ги от двете страни. Някои още стояха пред бараката, премигваха, и с лъснали на огъня потни лица гледаха Аника.

Но и Аника се готвеше да тръгва. Отхвърли решително предложението на Якша да ги придружава до Вишеград. От смущение и безсилие той й говореше с горчивина в гласа:

- А каймакаминът все ли идва?

Аника го слушаше и му отговаряше разсеяно, сякаш мислеше за нещо друго.

- Всяка вечер, Якша. Как не си го срещнал? Да не би случайно каймакаминът да се крие от тебе по пътя?

Якша се дръпна обиден, но тя продължи спокойно с тих глас:

- Или сигурно ти се криеш от него?

И, като че ли без да мисли за това какво говори, тя добави:

- Ще дойде и утре, веднага след вечеря.

Хората се разотиваха необичайно бързо, което беше странно след такова вълнение и блъсканица. Бяха останали още само кафеджиите, сладкарите и сиропчиите, които събираха стоката и такъмите си в сандъците, служещи им допреди малко за тезгяси. Залети с вода или изоставени, огньовете гаснеха. От тъмното се чуваха подвикванията и пъшкането на пианите. И всичко това се отдалечаваше. Само някои от пианите, които нямаха никакви близки, лежах в канавката или до стобора като заклани.

В попската къща още дълго се движеха факли и свещи и си шепнеха жените, заети с попадията или когато разнасяха кафе и ракия на мъжете, седнали в стаята на попа. Попът се беше успокоил и разговаряше с гостите, но така неестествено и необичайно, сякаш че говори след погребение. Най-накрая и последните близки, след като се бяха видели, се вдигнаха и се сбогуваха с попа, който се мъчеше да бъде колкото се може по-хладнокръвен и спокоен при сбогуването. Само при попадията останаха за през нощта, две жени.

Щом къщата опустя така, попът остана още известно време в стаята си, а след това стана и се премести в онази, голямата стая, която гледа към църковния двор и към къщата на Тасич. Попадията и жените изтръпнаха, когато чуха

стъпките. Но от стаята не достигаше повече никакъв шум. Помислиха си, че е отишъл да подремне малко в голямата стая, която е по-прохладна и по-проветрена от неговата.

В голямата стая попът запали вощеницата, заключи вратата и седна до свещта, която му осветяваше гърдите, брадата и широкото сиво лице с очи като мрачни дупки. Навън лаеха кучета. Църковният двор беше съвсем тъмен; само от другата страна на потока, у Тасичеви, горяха и се движеха някакви светлини. С ръце в скута седеше върху някаква ракла, сякаш бди над мъртвец.

Гневът му се охлаждаше и мислите му се подреждаха, но болката, растеше. Не можеше да се задържи на този момент и търсеше опора в миналото, във времето преди това. – Скоро ще се навършат трийсет и една години, откакто е свещеник в Добрун. Живее край църквата и с народа и много зло беше видял и запомнил, но такова нещо не е могъл и да очаква – от своята кръв и на своя праг да доживее такова нещастие, дошло невидимо и неочаквано, разкъсало родителските сърца и изплюло се в лицата им, без да може с нещо да се спре или да се прогони; нито с борба, нито със самата смърт.

В абсолютната празнота, която беше в него, се стовари изведнъж ново и болезнено чувство за безкрайно съжаление. Стана му жал за човешкия род, за въздуха, който диша, за хляба, който трябва да яде. Стана му жал особено за онова нещастно, голямо и лудо дете Якша и за чудото и срама, в който беше изпаднал. И, седнал така на раклата, свит като сираче, с лице в дланите, заплака за първи път в живота, на глас, без да може да се спре. Безсилен и обезоръжен пред такова зло, позор и неправда, с напразни усилия да се овладее и спре плача. Тези сълзи сякаш съживиха и разлюляха всички в него. Още по-силно и конвулсивно се сви, до самия под, но в себе си се стресна и

стана неочаквано; и с цялата си душа и мисъл прокле жената неверница, страшно творение без срам и разум.

III

Тази нощ, по месечина, Аника се върна във Вишеград. Непосредствено след нея се върна и Якша. На следващия ден вечерта, когато каймакаминът отиваше при Аника, той стреля по него иззад един стобор, обрасъл в поветица. Алибег беше леко ранен в дясното рамо. Същата вечер Якша изчезна от градчето.

Аника изпрати своята циганка да пита как е Алибег, но момците му я изгониха с тояги. Аника не се загрижи много от това. Знаеше, че каймакаминът ще дойде щом оздравее, пък и по-рано, ако го повика. След похода в Добрун знаеше с гордост, че може да постигне всичко, което е замислила. Това знаеше и чувстваше и цялото градче, което живееше в страх и обърканост, в пълна разруха и безвластие.

Септември. В тъмната гора над Банполе всяка вечер се вижда огънят, запален от Якша; той е беглец, защото няма къде да отиде в Добрун, а не може да се върне и в градчето. Напразно бяха изпращани заптиета, да го заловят. Скоро престанаха да го гонят и неговият огън пламтеше всяка вечер над самия Боровац, на половин час от града. Цялото градче знае, че това в планината е Якшиният огън. И самата Аника понякога излиза, и от двора гледа как заедно с първите звезди се появява и неговият огън и как става все по-силен и по-червен, колкото повече се спуска нощта на

небето и над планините.

Докато Якша се крие така из горите, добрунският поп лежи у дома си блед и неподвижен като мъртвец. Край него по цял ден и цяла нощ е разплаканата попадия. Моли го с очи да каже думичка, да каже или да заръча нещо, но той само хапе невидимите си устни, потънали в бялата брада и мустаци, а погледът му е сив, втрещен и безжизнен.

В градчето каймакаминът прекарва вечерите в градината си край Дрина и пие с приятели. Беше заповядал на заптиетата да отидат и заловят Якша, но забрави и тях, и дякона. Раната му зараства бързо. Дойдоха му гости от Сараево, двама охранени османлии.

Денем седят в градината на каймакамина край реката, хвърлят зара, пращат войници да им пускат надолу по реката кратуни и те се мерят като в мишена. А щом се смрачи, довеждат цигани свирджии. Бяха донесли снопове ракети, набавени от Австрия, и ги пускат, когато падне нощта. Целият град се развълнува от тези невиджани неща. Децата не искат да заспят, ами чакат под прозорците кога ще започнат да изстрелват ракетите от градината на каймакамина. А всички хора с недоверие и учудване наблюдават как тези червени и зелени огънчета се разпръскват в лятното небе, как се сипят и падат като светли капки и как след тях настъпва още по-непрогледен мрак, в който трепкат звезди и постоянно пламти огънят на Якша в планината.

Аника не предприема нищо. Не пуска повече никого. Привечер заключва и двора и нарежда на Йеленка да пее. Гласът на Йеленка е остър и висок, та го чува цялото градче, от хребет до хребет. Аника седи до нея и слуша, без да променя израза си, без звук и движение.

В градчето, където се тълкува всяка Аникина крачка и всяка нейна дума се носи от уста на уста, се говори, че

Аника не е спокойна и удовлетворена, въпреки че беше унизила попа на неговия праг и беше завладяла целия град. С уплаха и недоумение, почти със страхопочитание, се повтарят думите, казани от нея на някакъв пиян турчин, който в последно време не се отделяше от къщата ѝ.

Това беше един богат и разюздан турчин от Рудо. Докато е трезвен, той е в хана или из града; щом се напие – а пиянства всеки ден – той се изкачва на Мейдан, право в Аникиния двор. От ден на ден ставаше все по-нетърпелив и по-досаден. Налита на Йеленка и Савета или на мъжете, които идват и чакат като него. Крещи под прозорците на Аника, заплашва и забива големия си нож в портата. Докато една привечер, когато пак размахваше така ножа си из двора и викаше с цяло гърло че тази вечер трябвало да убие някого, изскочи неочаквано Аника. Леко облечена, по бели чорапи, без чехли, с две големи крачки се оказа пред турчина.

- Какво има? Какво се дереш? Какво искаш? – питаше приглушено с дрезгавия си глас, а лицето ѝ – съвсем спокойно, само веждите ѝ се сбърчили. – Кого ще убиваш? Хайде, убивай! Мислиш, че ще уплашиш някого с твоя нож, будала селска! Убивай, де!

Турчинът втрещи пияните си очи и само нещо предъвква и прегълта, че мърдат дългите му рижи мустаци и необръснатата му адамова ябълка. Забрави, че има нож и че е говорил нещо и стои, сякаш чака тя да го убие. Аника го изблъска от двора и затвори след него портата.

Говореше се, че тогава, след като влязла обратно в къщи и минала покрай Йеленка, Тане и още някакъв младеж, като продължавала да обижда пияницата, казала на себе си, но високо:

- Добро ще стори тоя, дето ще ме убие.

Но в цялото това нещастие и обща суматоха около

Аника, имаше две страдания, за които дори и в това градче, където всичко се вижда и чува, никой не знаеше и не подозираше. Имаше двама души, които страдаха, всеки за себе си и всеки по своему, тайно и прикрито, но повече и по-силно от всеки друг на света. Едното страдание беше на Лале, Аникиния брат и другото – на Михаило.

Още от първите дни, когато Аника се прочу със злините си, Лале престана да се връща в къщи. Дори и по чаршията никой не го вижда. Живее и спи в хлебарницата. Не ще и да знае за сестра си. Когато някой случайно спомене името ѝ, неговият светъл момчешки поглед помръква и се втрещва в една точка. Но скоро след това само тръсне русата си брашнена глава, на лицето му се връща обичайната усмивка и израза на малоумен човек. Продължава с тананикане да бучка бързо и несъзнателно еднакви фигурки върху самуните, както го е научил баща му от дете.

Това е всичко, което можеше да се знае за Лале. Какво мислеше, как и колко страдаше в онази полутъмна стаичка зад голямата фурна този младеж със затворена душа и недоразвит разум, никой не можеше да знае.

Недалеч от Кърноелчевата хлебарница, малко встрани от главната чаршия, беше къщата на чорбаджи Никола, където живееше Михаило. Откакто Аника се беше развихрила, той пътуваше колкото се може повече, а когато беше в градчето не можеше да избегне разговорите по дюкяните, от които узнаваше всичко, направено от Аника и какво се мисли и говори за нея в градеца.

Чорбаджи Петар Филиповац, който беше изгонил сина си и не говореше нито с жена си, нито с дъщерите си заради него, особено много обичаше Михаило и разговаряше с него често и дълго като с близък приятел, въпреки разликата в годините. Често се случва те двамата да

седнат в дюкяна на чорбаджи Петар рано сутрин. Още и половината от дюкяните не са отворени. Тишина и прохлада. Чорбаджи Петар, мрачен и подпухнал, говори с тежкия си глас:

- Ето, ти си млад, но аз ти казвам, че е истина, каквото говорят старите хора. Във всяка жена има дявол, който трябва да се убие или с работа, или с раждане, или и с едното и другото; а ако жената се отърве и от едното, и от другото, тогава трябва, да се убие жената.

И като че ли никога, преди не са говорили за това, той повишава глас и се обръща към него винаги с тези думи:

- Брате Михаило, такова нещо не се е запомнило.

А когато Михаило му припомня легендата за Тияна или за Савета, която и преди е била известна със злините си, чорбаджи Петар го прекъсва:

- Тияна е била светица в сравнение с тази. А Савета ли? Със Савета този град щеше спокойно да си спи. Откакто се е запомнило все си е имало по някоя мангалка и безделница и нейното място се е знаело: с някой аскер по овразите. Нито е гледал някой, нито им е замерял за това. Ами това?! Виждаш ли какво става? Това опозори църквата, властта на своя страна привлече и всички ни ще закопае. А никой нищо не може да й направи.

- Никой ли?

- Никой, ей богу. Тя днес в този градец е и паша, и владика. Трябваше да ни запалят от четирите края, дете не се намери никой да убие уроспията. Защото онези, дете седят по пътищата на пусия, по-малко злини са причинили от нея.

И му изрежда всички беди и страдания, които е подарила Аника, всичко, без своето собствено нещастие. Тук само махва с ръка и преглъща горчивината. Михаило го утешава: щял да дойде някога и нейният край.

- Няма. Не ѝ се вижда краят. Ще вилнее, докато ѝ скимне. Не ни познаваш нас, нито тоя градец. На всяка беда можем да се възпротивим, но на това не можем. Яхнала ни е и никой нищо не може да ѝ направи.

Винаги така завършваха разговорите с чорбаджи Петар, когото Михаило слушаше замислен, е наведена глава.

Ако този огорчен старец знаеше какво мъчение бяха за Михаило тези разговори, без съмнение, щеше да потърси друг събеседник, и щеше сам, в мислите си, да рови в своето нещастие.

Всъщност, Михаило и сам се чудеше понякога откъде има тази сила да се движи сред хората, да работи и да разговаря, и че все още се владее с нищо да не покаже всичко, което беше преживял през последните години.

Като виждаше какво става с Аника, краткотрайната му и излъгана надежда се обръщаше срещу него. Огорчен от самия себе си, той се питаше как дори и за миг е могъл да си помисли, че онова от хана на кръстопътя може да бъде изтрито и забравено. Как е посмял да се надява? – Веднъж в Сараево, на пазара, видя как един сърбин промуши някакъв арнаути... Ножът остана в раната. Раненият не се и озърна за убица, подгонен от други, а бавно, сякаш тържествено и съсредоточено, тръгна към първата отворена врата. Вървеше, като че ли броеше крачките си, не гледаше към никого, само с две ръце притискаше раната, чувствавайки ясно, че ще живее само дотогава, докато не му извадят ножа от раната.

Като собствената си неизбежна и близка смърт, Михаило видя, че “онова с Кръста” не е свършило онази нощ в хана и че не е изкупено дори и с осем години мъки. Той, Михаило, беше ранен онази нощ смъртоносно. Тези осем години – това са онези няколко крачки на арнаутина до първата порта, със сведен поглед и с ръце на раната. Беше се

скрил и спотаил в това градче, приспан от измамна надежда, че това е за постоянно. Но сега го настигна потерята.

И странно, от тези убийствени последни мисли страхът му и вътрешното му страдание като че ли ставаха по-малки. Нещо като тъга и съжаление говореше в него:

- Дойде време да се извади ножът от раната. Не си струва да се самозалъгваш.

Не си спомня кога точно е започнал да смесва и отъждествява Аника с Кръстиница; в него, струва му се, те са отдавна, от край време, едно лице. И не само Аника, а и всички онези, малко на брой нещастни жени, които беше срещнал през тези осем години: някоя скитница по хановете или циганка край пътя, която, обладан от желание, не беше могъл да отмине, всичко това в него е една жена: високата, пълна Кръстиница, с рижа коса, яки ръце и огнен поглед. Във всяка откриваше нея по страха, който оставаше след тях, по непреодолимото желание да бяга, да се скрие, да се почисти, изпере и да забрави.

Но сега това не беше вече кратка заблуда и мимолетен страх и отвращение. Тук, над него, на баира, където може да се чуе викът му, живееше жената, която всеки път му напомняше Кръстиница, която трябваше да убие. Всички надежди, които някога беше извикала в него Аника, сега, са превърнати в ново мъчение, в горчив упрек към самия него, а тя самата се е разкрила след кратка и мъчителна игра и е превърнала в действителност всичките му най-тайни и най-страшни предчувствия.

Този син на оръжеен майстор, вътрешно нежен и твърд, възпитан от разумен и благороден баща, можеше да изтърпи много и умело да прикрие всяко чувство, но страданието му се увеличаваше, така че все по-трудно беше да се крие. Като призрак се явяваше пред него позорът, по-тежък и по-страшен от смъртта. А страданието се вмъкваше

и в най-дребните неща от всекидневието, стигаше до безумие.

Понякога като дете си мислеше за някои подробности, без ред и връзка. Мислеше си например, че сигурно щеше да му е по-леко, ако онази нощ не беше оставил ножа на Кръстиница. Идваше му така, като някакъв залог, като връзка със страшния свят, от който беше избягал онази нощ. И когато случайно и без връзка с него, чуе думата нож, той веднага добавя в себе си:

- Моят нож остана при нея.

Тази неразгадаема игра на съвестта завладяваше полека-лека целия живот на Михаило.

Но при всичките многостранни и мрачни страдания, които познаваше от дългогодишната самота и честото разчистване на сметки със самия себе си, той не знаеше, че е възможно и такова странно страдание: да се сънува един и същ сън по няколко пъти последователно, и все с пълно съзнание за онова, което е видял в миналия сън. Така той сънуваше своя сън за разплатата с Аника. И не си спомня кога за пръв път му се е присънил, прибавя нещо от действителността, някоя подробност, някоя дреболия, която той ясно забелязва. Но от това сънят постепенно се съгъстяваше, обособяваше се сред сънищата, приближаваше се до действителността и неусетно навлизаше в нея.

Такъв беше сънят, както си го спомня първия път. Светла утрин. Свежест и прохлада по лицето, в устата, по цялото тяло. Той върви прав и цял тържествуващ от някакво решение, което е толкова голямо, че не може наведнъж напълно да се обхване, само чувства цялата му огромна тежест. Като че ли някой неуморно опразва улиците и кръстовищата пред него, а самата тежест на решението му го движи напред. Минава така покрай Кърноелчевата хлебарница, от която Лале пее с веселия си глас. Изкачва се

на Мейдан. Аникиният двор е пълен със светлина и оживели цветя. Вратата на къщата е отворена и приканва всекиго да влезе.

Какви ли не отчаяни усилия беше правил Михаило, на яве и на сън, за да не прекрачи тоя праг, за да заобиколи тази врата! Работеше и тогава, когато не беше длъжен лично да върши дадена работа, пътуваше и тогава, когато не трябваше, само да се отърве от тази мисъл, да забрави. Това донякъде му се удаваше но напоследък ставаше обратното: Забравяше сроковете на сделките, закъсняваше за срещи. Самият той, разбрал, че става разсеян и небрежен, се уплаши, сякаш беше открил в себе си някаква болест.

Оставаше, може би, само едно: да зареже всичко и, преди да се е случила някаква беда, да бяга презглава през света като престъпник и човек без чест. Ако наистина имаше пред себе си трудности и видими врагове, щеше така и да направи. И тъй, къде да бяга? Онова, от което искаше да се измъкне, можеше да го причака на всеки път, във всеки град. Накрая мисълта за бягство или за някакъв друг начин спасение се изгуби сред множеството сънища и мисли, които се движеха в него все по-бързо в див и бесен вихър.

Младостта, която иска да живее и разумът в него, все още го спираха. Така, понякога си мислеше да пише или да изпрати да кажат на Аника, да я заплаши, да я помоли да се оттегли, заради себе си, заради хората, заради него. И веднага виждаше цялото безразсъдие на тези мисли.

Често си мислеше и за Лале. Открай време нещо го привличаше у този хубав и простодушен младеж. Между него и брата на тази жена, която беше влязла в съдбата му, открай време съществуваше някакво привличане, някаква смесица от любов, недоверие и ревност. Наминаваше при него, когато можеше. След онези разговори с чорбаджи Петар, често се замисляше за Лале. Струваше му се, че той,

като Аникин брат, би трябвало да разбере и почувства и че той сам ще я обезоръжи, укроти и, ако се наложи, ще я отстрани. Когато минаваше тия дни рано сутрин покрай хлебарницата, Михаилло нарочно се отбиваше два-три пъти. Заварваше Лале да си пее високо и да бучка с голям черен нож дебелите бели хлябове. Разговаряха, колкото може да се говори с Лале. Михаилло довеждаше разговора до Аника, но без успех. Лале не променяше усмивката си на щастлив идиот и приказките си за брашно, за вода, за хляб.

Така му се изплъзваше и тази малка надежда. Всичко се отдръпваше от тази жена и го оставяше сам, лице в лице с нея; явно всичко безспирно го тласкаше към неизвестност и безпътица, а той, безсилен, можеше само от време на време да се озърне и измери изминатия път, по който неусетно се беше хлъзнал.

Беше хубава вишеградска есен. Михаилло имаше чувството, че се разделя и сбогува. И това беше почнало неусетно. Събуди се, когато изричаше на глас и с много болка думата “сбогом”. На кого каза това сбогом? На някой забравен сън или въобще на заспиването? И сам не знаеше. Повече и не мислеше за това. Но малко по-късно, докато се миеше на чешмата в двора, той, в пълна шепа със студена, радостна вода, изведнъж пак изрече думата “сбогом” и веднага я блисна заедно с водата. И забрави и за това.

И сам разбира: сбогува се с всичко около себе си. И един ден той съвсем спокойно и естествено отиде при онази Аникина циганка, която така и така често виждаше из чаршията, и тихо, но стегнато, ѝ каза:

- Питай Аника мога ли да дойда утре сутринта или по обед, само че, когато няма хора при нея. Трябва да ѝ кажа нещо.

Когато циганката изчезна, той се разтрепери и се озърна наоколо в напразно търсене на помощ и съвет. Но

след това цял ден беше спокоен и внимателно приготвяше някои сметки и неща из къщи. Преди да залезе слънцето, се запъти за Стражище, към платото, на което толкова пъти с приятели беше посрещал вечерта с пиене и песни.

Изкачваше се без да бърза. Седна на поляната над турското гробище и остави до себе си ракията, чашката и мезето. Бавно зачатка огнилото о кремъка и нежно хвана запаления прахан с пръстите на лявата си ръка. Не можеше да откъсне поглед от тютюневия дим, който се разстилаше на хоризонта, кълбеше се и полека се разнасяше из неподвижния въздух. Имаше още слънце между боровете. Под тях, в долината, плуваха в дима черните и червени покриви на белите вишеградски къщи. Един разлял се ръкав на Ързав отразяваше небето и своя ракитак.

Всичко това е животът.

Михаило вътрешно виждаше и онова, което не се съзира от това място: всички дюкянски врати, всички къщни порти с големи излъскани плочи, на които играят деца, всички хора, всички погледи и всички поздрави. Всичко това е животът.

Изпи само една ракия и забрави за мезето. Димът стана сивосинкав и кълбетата дълго се рееха във въздуха и бавно се разсейваха. В този полумрак всяко нещо изразяваше по-голям стремеж да бъде трайно и да остане в този вид, в който си е. И Михаило вдишваше дим и въздух, вишеградски въздух, гледаше къщите и острите върхове на планините и горските поляни, с които години наред са се свързвали неговите мисли, с постоянния планински облик – постоянна мисъл. – Видова гора, Каберник, Лиеска, Блажево бърдо, Олуяци, Жлиерб, Яняц, Гостил, Чешал, Вели луг, а зад себе си, без да се обръща, вижда и знае добре: Столац, Станишевац, Голеш. – И сега тези върхове отвърщат на последния слънчев лъч по добре познат на него начин и

гаснат и се обгръщат в синкав здрач, предхождащ нощта. Обгръщат се бавно и постепенно изчезват. На никого не му се заминава и разделя. Всичко това е животът.

Някъде през тези дни ще се навършат шест години, откакто е дошъл сред тези планини, откакто заработи и заживя с тези хора. Тук отново намери място сред хората. Тук пусна корен, тук протече животът му. И като всичко на света, като дима, като светлината, като шума, на него му се искаше да поживее, да удължи дните си, да не променя облика си, да не прекъсва движението.

Прободe го в сърцето осъзнаването, че се прощава с всичко това. Не мислеше за нищо определено, нито за приятелите, нито за чорбаджи Никола, нито за веселбите, нито за сделките, а се сбогуваше с всичко това и съжеляваше за всичко с една единствена болка. Да се разделяме, на всички ни се налага, но да се прощаваме така, това не е за всекиго работа; за това трябва силно сърце.

Отмахваше дима над града, в който вече палеха светлини по къщите. В гърдите си усещаше онова бучене, предизвикано от ракията, когато се пие с неспокойна душа, и постоянно обгръщаше с дим града. Тогава на самия хоризонт се появи червен и блестящ облак. Слънцето, което вече беше залязло, се отрази високо в небето и освети една полянка на Яняц, която досега не се виждаше. При това, като по сигнал, Михаилo стана и с падането на мрака слезе в града. Подир него оставаше краткотраен дим.

Отиде направо в къщи. Натисна дървената брава на портата. Това излъскано дърво, което от години натиска и на което знае всички прищевки и недостатъци, му напомни отново колко сладко е да бъдеш дълготраен и да живееш на едно място, без промяна. Вратата на къщата беше открената и се виждаше как вътре пламти огън. Загледан в този огън, той прекосяваше дългия двор, но изведнъж се сепна,

сякаш беше настъпил нещо. До хамбара стоеше Аникината едноока циганка. Досрамя го, че се сепна така рязко и затова сам отиде при нея. Тя проговори първа:

- Аника рече да дойдеш утре сутринта, колкото се може по-рано.

Говореше почти шепнешком, а стъпките ѝ бяха безшумни.

Тази нощ пригответи всичко необходимо за своя ортак чорбаджи Никола. Призори, вместо от сън, Михаило беше налегнат от някакъв спокоен унес, който съкращаваше нощта и потискаше всяка мисъл за действителността.

В градчето късно изгрява слънцето, поради стръмните и високи урви, които го обграждат. Но много преди да се покаже слънцето, в града е видело от косвената светлина, която пада от средата на небосклона. На тази спокойна светлина Михаило прекоси двора си и в движение праметна през рамо кожената и платнената торба, както често правеше, щом отива на път.

Улиците бяха пусти и изглеждаха по-широки и по-светли. Минава покрай хлебарницата на Лале, но никой не пее отвътре; като никога по това време тя е затворена и така, самотна и мрачна, прилича на стара гробница. Но нататък всичко си е както обикновено. Пътят нагоре по Мейдан е съвсем пуст. На небето се вижда нажежена ивица, от която ще излезе слънцето. Под стрехите гукат гълъби. Вратите на много къщи са отворени и черни, сякаш гонят мрака.

Аникината порта беше широко отворена. Високо в стръмната градина над къщата Йеленка береше зелен боб и съвсем скрита в зеленината, пееше като щурец. Щом стъпи на къщния праг, погледът му падна на огнището. В тънката пепел лежеше захвърлен черният хлебарски нож, окървавен до дръжката. Това е онзи същият нож, който толкова пъти беше виждал в ръцете на Лале, докато разговаряше с него в

хлебарницата.

Изненадан, объркан, сякаш в някакъв странен сън сънува друг, още по-странен, Михаило се приближи бавно до вратата на стаята и без колебание я отвори. Малката, изцяло застлана стая, беше подредена. Съборени бяха само две възглавници от миндерлъка. На пода лежеше Аникиният труп. Напълно облечена, само на гърдите ѝ разкъсан елекът и съдрана ризата, сякаш беше загинала без съпротива и без агония: изглеждаше още по-едра, отколкото обикновено, и беше навсякъде, на пода, на миндерлъка и на възглавниците, облеgnати о стената. И в косата ѝ имаше цвете. Кръвта ѝ беше останала в нея.

Цял изтръпнал, Михаило вдигна ръка да се прекръсти, но се въздържа и със същото това започнато движение затвори вратата.

На излизане погледна още веднъж кървавия нож в пепелта, неподвижен, както могат да лежат със столетия мъртвите и неми предмети. Върна се и с дълбок вътрешен ужас взе ножа, изтри го първо в пепелта, а след това в перваза на огнището и го пхна в пояса си до своя голям нож, пригоден за тази сутрин.

Навън изгряваше слънцето и Йеленка все си пееше някъде из градината. Чешмата шуртеше шумно. На ниския пезул под прозореца вече седеше лудият Назиф и нареждаше около себе си купчинки захар и с умиление си мънкаше. Лудият дори и не погледна Михаило, който мина покрай него и с бързи крачки заслиза към потока, където все още цареше утринна сянка.

*

Неочакваният край на Аника измени града из основи. След такова безредие и разруха, бързината, с която в градчето се връщаше старият ред, изглеждаше невероятна. Никой не се питаше как се беше появила тази жена, защо беше живяла, какво искаше. Беше вредна и опасна, и сега е убита, заровена, забравена. Градчето, в което се беше нарушил нормалният живот и което временно беше svelo глава, може отново, по старому, уверено да си поеме дъх, да спи спокойно, свободно да гледа. Ако пак се появи някаква такава или подобна напаст – а ще се появи все някога, градчето отново ще се бори и ще си мери силите с нея, докато не я сломи, докато не я погребее и забрави.

Салко Хедо водеше следствието по убийството. Когато разпитваха Йеленка, Савета и оная циганка, заптиетата ги биха, без да има нужда, защото всяка от тях казваше така и така истината. Аника тази сутрин искала да остане сама и “изчистила” напълно къщата. Не само че не пунала никого в къщи, ами изпратила циганката и Савета във Вучине при някоя си Кристина, откъдето не могли да се върнат преди обяд, а на Йеленка наредила да иде в градината под баира, да понабере зелен боб и да не се връща, докато не я повика тя.

Циганката разказа как същата онази привечер, когато занесла отговора на Михаило, че може да дойде, отишла, по нареждане на Аника, при Лале и му казала:

- Аника ти заръчва на всяка цена да отидеш при нея утре сутринта, колкото се може по-рано.

Лале нищо не й отговорил.

Защо Аника извикала брат си, с когото иначе не се срещаше, точно тази сутрин, когато е трябвало да дойде при

нея Михаило? Дали е било случайно? Или е готвела някаква клопка и изненада? И кой от тях двамата е могъл да убие Аника? Всичко това циганката не можа да изясни, както и нито Йеленка, нито Савета, защото с тях тя говореше малко и никога не им разкриваше намеренията си.

Йеленка можа да каже единствено, че от баира, като гледала от любопитство кой влиза в къщата и кой излиза, първо видяла как Лале влязъл и след известно време изтичал от къщата. Не се учудила от това, защото знаела, че младежът е смахнат. Малко след това влязъл Михаило: той останал още по-малко от Лале и излязъл със спокойна крачка. Макар че била любопитна какво прави Аника тази сутрин с брат си, с когото е скарана, и с Михаило, който иначе никога не идва при нея, Йеленка не посмяла да слезе от градината, докато не я извикат. Изтичала, чак когато чула писъците на някаква старица, която като предлагала по къщите платно, се отбила случайно и се натъкнала на Аникиния труп.

От селяни се узна, че Лале бил видян над Добрун, по пътя, който води към Ужице, докато за Михаило се знаеше, че е тръгнал в противната посока, по сараевския път. Ножът, с който беше убита жената не се откри никъде.

Всичко беше неясно, объркано и без изгледи да се изясни. И всичко това беше добре дошло за Хедо колкото се може по-скоро да приключи и прекъсне следствието, което не успя нищо да разкрие и потвърди, и което, впрочем, не беше нужно на никого, нито някой го беше искал.

Каймакаминът прекара две-три седмици в Плевля при роднини, а след това се върна във Вишеград и продължи живота си отпреди и от край време, за радост на себе си и на другите. Наистина, седнал в градината си, с наргиле, загледан в бързата вода, той мислеше понякога за влахинята от Мейдан. “Чудно! От толкова хубост нищо не остана”. Горедолу това беше предмет на размишленията му. Но смяташе,

че в градчето няма никой, с когото да си струва да разговаря за това.

И всички останали от градчето бързо се съвземаха и приемаха предишния си отколешен облик. Жените са повесели, мъжете – по-спокойни.

Синът на чорбаджи Петар Филиповац, се сдобри с баща си. Отпусна глава изведнъж и наедря, остави си някакви тънки и дълги мустаци, краката му се огънаха в коленете и така се тътри из града. Цял се отдаде на работа. След Коледа ще го оженят. (“Душичката му ще взема” – казва глухо и навъсено чорбаджи Петар на приятелите си).

Единствен от вишеградчани, чорбаджи Петар Филиповац седи мрачен и начумерен в дюкяна си, както и преди. Вътрешно искрено съжалява Михаило, странния младеж, който сигурно е имал скрита голяма мъка. А когато пред него се говори за това как градчето щастливо се отърва от напастта на Аника, само махва с ръка:

- Тя и мъртва ще ни трови, от днес, че до сто години. Сто години трябват да се уталожат отровата й.

Но той е единственият, който се държи и говори така. И при добрунския поп нещата се обърнаха на добре. След смъртта на Аника Якша поиска да премине в Сърбия, но по пътя узна, че баща му умира. Изведнъж се реши. През нощта пристигна в Добрун и се втурна направо в стаята на болния, целуна ръка и получи опрощение и благословия. Баща му веднага го изпрати в Търнавци, докато работите му се оправят и забравят. Малко след това попът се съвзе до толкова, че можа да яхне коня и да отиде до Вишеград. Тук разбра, че каймакаминът и не мисли да преследва Якша и че Хедо се прави, сякаш не знае кой е стрелял по каймакамина. Всичко се забрави по мълчаливо съгласие и всичко се уреждаше като по чудо. Якша се ожени следващото лято и попът доживя още да се започи синът му и да го смени в

добрунската енория.

Лалевата хлебарница и къщата на Кърноелац взе общината и ги даде под наем. Сега тук живеят и работят други хора. Рядко някой си спомня децата на Анджа Видинчанката. И самия Михаило започват да забравят. Единствено някогашният му чорбаджия и ортак Никола Суботич често си спомня за него. Откакто загуби Михаило, трябваше отново да се върне във Вишеград, защото нямаше никого, който да го замени. По-малко пътува и по-малко играе на комар. Изглежда, че го яде някаква болест и силите му го напускат. Сега той отива при чорбаджи Петар Филиповач на разговор. Често, привечер, когато премине жегата, и чорбаджи Петар идва при него. В големия хубав двор постилат килимче, сред чимширите, над чешмата. Тук в разговора, на ракия, всеки път споменават Михаило.

- Пропадна човекът сякаш в мътна вода – говори чорбаджи Никола, с дълбок, дрезгав глас, – а син да ми беше, струва ми се, нямаше повече да го жаля.

И благославя по сто пъти солта и хляба, който заедно са яли. В крайчеца на окото му блести една неподвижна искра. Това, е сълза, която никога не се отронва и всеки път неизменно блясва, когато стане дума за Михаило, сякаш винаги е същата.